

VILNIAUS UNIVERSITETAS
KOMUNIKACIJOS FAKULTETAS
ŽURNALISTIKOS INSTITUTAS

ANDŽEJ ŽUKOVSKI

NATO ĮVAIZDIS SOVIETINIUIOSE DIENRAŠČIUOSE „PRAVDA“ IR
„TIESA“ 1949 METAIS

MAGISTRO DARBAS

DARBO VADOVAS: LEKT. DR. MANTAS MARTIŠIUS

VILNIUS
2008

Pildo magistro baigiamojo darbo autorius

ANDŽEJ ŽUKOVSKI
NATO ĮVAIZDIS SOVIETINIUIOSE DIENRAŠČIUOSE „PRAVDA“ IR „TIESA“ 1949
METAIS
IMAGE OF NATO IN SOWIET NEWSPAPERS “PRAVDA” AND “TIESA” IN 1949 YEAR

Patvirtinu, kad magistro baigiamasis darbas parašytas savarankiškai, nepažeidžiant kitiems asmenims priklausančių autorių teisių, visas baigiamasis magistro darbas ar jo dalis nebuvo panaudotas kitose aukštosiose mokyklose.

(magistro baigiamojo darbo autoriaus parašas)

Sutinku, kad magistro baigiamasis darbas būtų naudojamas neatlygintinai 5 metus Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto studijų procese.

(magistro baigiamojo darbo autoriaus parašas)

Pildo magistro baigiamojo darbo vadovas

Magistro baigiamąjį darbą ginti _____
(įrašyti – leidžiu arba neleidžiu)

(data)

(magistro baigiamojo darbo vadovo parašas)

Pildo instituto / katedros, kuriojančios studijų programą, reikalų tvarkytoja

Magistro baigiamasis darbas įregistruotas

(instituto / katedros, kuriojančios studijų programą, pavadinimas)

(data)

(instituto / katedros reikalų tvarkytojos parašas)

Pildo instituto / katedros, kuriojančios studijų programą, vadovas

Recenzentu skiriu _____
(recenzento vardas, pavardė)

(data)

(instituto / katedros vadovo parašas)

Pildo recenzentas

Darbą recenzuoti gavau. _____
(data)

(recenzento parašas)

Žukovski, Andžej

Žu – 18 NATO įvaizdis sovietiniuose dienraščiuose „Pravda“ ir „Tiesa“ 1949 metais: magistro darbas / Andžej Žukovski; mokslinis vadovas M.Martišius; Vilniaus universitetas. Komunikacijos fakultetas. Žurnalistikos institutas. – Vilnius, 2008. – 57, [2] lap.: lent. – Mašintr. – Santr. angl. – Bibliogr.: p. 54–57 (71 pavad.).

UDK 327.54

Raktiniai žodžiai: *NATO įvaizdis, propaganda, karikatūra, sovietinis, Sovietų Sąjunga, SSRS, žiniasklaida, Šaltasis karas, psichologinis poveikis, totalitarizmas, ideologija, vizualinio poveikio priemonės, Jungtinės Amerikos Valstijos.*

Magistro darbo objektas – NATO įvaizdis. *Darbo tikslas* – ištirti NATO įvaizdį ir jo formavimo būdus sovietinėje spaudoje. Darbo uždaviniai: tirti visuomenės poveikio priemonių Sovietų Sąjungoje raidą, nagrinėti NATO įvaizdį sovietinėje spaudoje, atskleisti būdus, kuriais buvo formuojamas NATO įvaizdis, atskleisti psichologinio poveikio priemones, taikytas spaudoje ir nagrinėti jų atsiradimo aplinkybes.

Struktūriškai darbas susideda iš trijų dalių. Jose ne tik apžvelgiamas NATO įvaizdis, kuris, be abejonės, yra neigiamas, bet ir tiriamos priemonės, kuriomis šis įvaizdis buvo kuriamas. Detaliai įvaizdžio kūrimo priemonių tyrimui skirti antrasis ir trečiasis darbo skyriai.

Tiriant 1949 metų sovietinę periodinę spaudą, taikant jos tyrimui lyginamosios analizės metodą bei naudojant mokslinės literatūros analizės metodus, pavyko patvirtinti darbe iškeltą hipotezę, kad NATO įvaizdis buvo formuojamas išimtinai neigiamomis priemonėmis, laikraščių skaitytojams peršant neigiamą kairio aljanso įvaizdį. Pavyko įrodyti, kad neigiamam NATO įvaizdžiui sustiprinti buvo pasitelktos visos įmanomos psichologinio poveikio priemonės. Labiausiai jos išryškėjo vizualinio poveikio priemonėse – karikatūrose ir tuomet, kai periodinėje spaudoje buvo pateikiamas karikatūros ir teksto derinys. Pastarųjų analizė pateikiama remiantis moksline literatūra.

Magistro darbas naudingas sovietinio istorijos periodo, totalitarinės žiniasklaidos ekspertams, studentams ir visiems besidomintiems propagandos poveikio visuomenei problematika.

Turinys

ĮVADAS	5
1. ŠALTASIS KARAS IR TOTALITARINIAI REŽIMAI	11
1.1. SSRS IR JAV KONFLIKTO PRIELAIDOS	11
1.2. SSRS IDEOLOGIJA IR 1949-IEJI	14
1.3. IDEOLOGINIAI DEMOKRATIJOS IR TOTALITARIZMO SKIRTUMAI	19
2. PROPOGANDINĖ KAMPANIJA	23
2.1. PROPAGANDINĖS KAMPANIJOS PRADŽIA	23
2.2. PROPAGANDINĖ KAMPANIJA SOVIETINĖJE SPAUDOJE	25
2.3. LIETUVIŠKO IR RUSIŠKO MENTALITETO YPATYBĖS	34
3. TOTALITARINIS MENAS – PROPAGANDOS ĮRANKIS	39
3.1. VIZUALINIO POVEIKIO PRIEMONIŲ RAIDA RUSIJOJE IR SSRS	39
3.2. KARIKATŪRŲ PERSONAŽŲ TIPOLOGIJA SPAUDOJE	45
3.3. KARIKATŪRA KAIP PSICHOLOGINIO POVEIKIO ELEMENTAS	48
IŠVADOS	51
IMAGE OF NATO IN THE SOVIET NEWSPAPERS " PRAVDA" AND "TIESA" IN 1949 YEAR (SUMMARY)	52
BIBLIOGRAFINIŲ NUORODŲ SĄRAŠAS	54
PRIEDAI	58

IVADAS

Temos aktualumas ir chronologiniai rėmai

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, buvusieji sąjungininkai vėl atsidūrė skirtingose barikadų pusėse. Sovietų Sąjungos (toliau SSRS) iš vienos pusės, ir Jungtinių Amerikos Valstijų (toliau JAV) bei Vakarų Europos valstybių – iš kitos, konfrontacija nuolat augo¹. Prasidėjo Šaltasis karas, tapęs unikaliu, iki šiol žmonijos istorijoje neturėjusiu atitikmens reiškiniu, visą pasaulį pavertusiu dviejų supervalstybių kovos lauku. Ši konfrontacija niekada taip ir neišsiliejo į atvirą karinį konfliktą tarp JAV ir SSRS. Tačiau kuo mažiau reali buvo karinio susidūrimo grėsmė, tuo smarkiau įsiliepsnodavo ideologinė-propagandinė kova, besireiškianti lokaliniais konfliktais, diplomatiniais šantažais, grasinimais, politine propaganda ir bauginimu.

Šioje kovoje SSRS stengėsi save užsienio šalims ir savo gyventojams pristatyti kaip taikos ir ramybės visame pasaulyje gynėją bei tvirtą garantą. Tuo pat metu JAV buvo vaizduojama kaip agresyvi, grobikiškų tikslų vedina valstybė. 1949 metais įkurta Šiaurės Atlanto sutarties organizacija (toliau NATO), suteikė Sovietų Sąjungai galimybę dar labiau sustiprinti, savo kaip taikos gynėjos, o JAV ir jos sąjungininkių kaip agresorių – įvaizdį.

Kiek Vakarų, tiek sovietinė visuomenė vėl pradėta ruošti karui. Kaip svarbiausia priemonė buvo naudojamos masinės komunikacijos priemonės: kinas, radijas, spauda. Pastaroji, ypač Sovietų Sąjungoje, tapo svarbiausiu poveikio visuomenei elementu.

Darbo tikslas yra atliktus tyrimą **nustatyti būdus ir priemones, kuriomis sovietinė periodinė spauda formavo NATO įvaizdį savo skaitytojams**. 1949 metų sovietinių dienraščių puslapiuose buvo sukonzentruotas milžiniškas informacijos kiekis, skirtas NATO kariniam blokui, todėl būtent šio laikotarpio nagrinėjimas būtų tikslingiausias.

Mokslo tiriamasis darbas remsis hipoteze, kad NATO įvaizdis sovietiniuose „Pravda“ ir „Tiesa“ laikraščiuose buvo formuojamas išskirtinai neigiamas. Tai buvo daroma pasitelkiant pačias įvairiausias poveikio priemones, pirmiausia nukreiptas paveikti žmogaus psichiką. Todėl tyrimo metu bus kreipiamas dėmesys ne į spaudą, bet ir į teorinę medžiagą, nagrinėjančią psichologinio poveikio priemones.

Tikslui pasiekti ir hipotezei patvirtinti išskirti šie uždaviniai:

1. Apžvelgti SSRS kaip totalitarinės valstybės raidą
2. Apžvelgti to meto politines, ekonomines, sociokultūrinės realijas

¹ Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra // Held D., McGrew A., Goldblatt D. ir kt. – Vilnius, 2002, p. 120

3. Išryškinti totalitarinės valstybės ypatumus lyginant su demokratinės santvarkos valstybe
4. Tirti visuomenės poveikio priemonių raidą SSRS
5. Nagrinėti priežastis, nulėmusias NATO įvaizdžio formavimo ypatumus SSRS
6. Atskleisti spaudoje naudotas psichologinio poveikio priemones ir nagrinėti jų atsiradimo aplinkybes

Svarbu pažymėti, jog periodinėje spaudoje NATO klausimas buvo eskaluojamas tik pirmoje 1949 metų pusėje. Todėl, nors pavadinime užfiksuotas 1949 metų periodas, pagrindinis dėmesys bus skiriamas šių metų pirmajam pusmečiui, nes vėlesniu laikotarpiu pasirodanti medžiaga, iš kurios galima spręsti apie NATO įvaizdį, buvo fragmentiška ir dubliavosi su ankstesniais straipsniais. Nagrinėjant antrąjį minėtųjų metų pusmetį bus atsižvelgiama ne į konkrečią datą pasirodžiusi tekstą, bet į atskiros medžiagos, atsiradimo priežastis ir paskirtį.

Įvaizdžio tyrimo problema totalitarinėje visuomenėje iki šiol išlieka aktuali. Šį klausimą Vakarų Europoje ir JAV gvildena moksliniai institutai, netgi yra susiformavęs savotiškas mokslas „sovietologija“. Lietuva - buvusios sovietinės sistemos dalis - taip pat buvo įtakojama totalitarinių principų.

Lyginamosios analizės metodas, kuris bus panaudotas atskiruose šio darbo fragmentuose, leis suprasti, kuo vis dėlto skyrėsi „sovietinė rusiška“ ir „sovietinė lietuviška“ sistemos. Per spaudos analizę galima bus suvokti vietinių autorių ir kūrėjų (kurie neabejotinai buvo veikiami totalitarinių sistemų) mentalinius, požiūrio į tą pačią problemą skirtumus. Platesnio konteksto suvokimui, palyginimui bus atsižvelgta ir į kituose to meto leidiniuose pasirodžiusią medžiagą. Minėtoji priemonė svarbi, nes be kitų leidinių nagrinėjimo ir bendrų tendencijų išryškavimo būtų sunku paaiškinti atskirus „Pravdos“ ir „Tiesos“ skirtumus. Kaip pavyzdį paminėsime faktą, jog „Pravdoje“ praktiškai nėra karikatūrų, o „Tiesoje“ jų gausu. „Pravdoje“ jų mažai, nes Rusijoje buvo leidžiamas specializuotas karikatūrų žurnalas „Krokodil“.

Teorinėje šio darbo dalyje bus bandoma atkreipti dėmesį į psichologinio poveikio priemones ir į tai, kiek efektyviai buvo naudojama žiniasklaida šiam tikslui pasiekti. Pilnam nagrinėjamo laikotarpio vaizdiniui suformuoti daromi trumpi istoriniai diskursai, paaiškinantys vieno ar kito teksto ar karikatūros atsiradimo aplinkybes ir priežastis. Trečiajame skyriuje „Totalitarinis menas“ siekiant sudaryti aiškesnį psichologinio poveikio priemonių vaizdinį, NATO įvaizdį formuojanti medžiaga padalinta į atskirus tipus. Čia nagrinėjama teksto ir karikatūros sąveika formuojant priešų įvaizdį.

Šaltiniai ir publikacijos

Nagrinėjant tą pačią problemą vis mažiau pasikliaunama vadovėlinėmis tiesomis. Kuo labiau išsilavinęs skaitytojas, tuo daugiau jam reikia įrodymų, patvirtinančių išdėstytos nuomonės teisingumą. Siekiant nesuklysti, dažnai tenka skaidyti pačią temą ir gilintis į atskirus epizodus, nepraleidžiant nė mažiausios smulkmenos. Tokiu būdu neišvengiamai artėjama prie Leopoldo Rankės prognozuoto „istorijos susmulkėjimo“, kai pamažu artėjama nuo globalaus, prie smulkaus gyvenimiško epizodo nagrinėjimo. Kuo skiriasi „NATO įvaizdis“ nuo, pavyzdžiui, viduramžiškų „Didžiųjų kačių skerdynių“? Klausimas toli gražu ne retorinis, bet reikalaujantis kruopščios analizės ir detalaus požiūrio į problemą. Tema nauja kaip epizodas, bet sena kaip daugelio kitų epizodų fragmentinė sudedamoji dalis.

Faktinė medžiaga, skirta „NATO įvaizdžio tarybiniuose dienraščiuose „Pravda“ ir „Tiesa“ 1949 metais“ problemai nagrinėti - tai minėtųjų metų spauda – Maskvoje leistas oficialus laikraštis „Pravda“, ir jo lietuviškas atitikmuo – Vilniuje leista „Tiesa“. Pilnesnio vaizdo suformavimui bus naudojamos citatos iš tų pačių metų baltarusių kalba ėjusio oficialio „Zviazda“. „Pravda“ ir „Zviazda“ saugomos Baltarusijos Nacionalinėje Bibliotekoje. „Tiesa“ – Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje. Iš lietuvių kalba tuo metu ėjusių laikraščių – kaip antai „Komjaunimo tiesa“ - bus panaudoti tekstų fragmentai. Vaizdinės medžiagos šaltinis – žurnalas „Krokodil“.

Be tekstų ir karikatūrų, esančių laikraščiuose, svarbus duomenų bazės šaltinis – internetas. Gausūs tiek tarybinių, tiek carinių ir baltagvardiečių sukurtų karikatūrų archyvai yra interneto tinklalapiuose www.sovmusic.ru, www.mina.ru ir www.davno.ru.

Temos specifiškumas nulėmė tai, jog mokslinės medžiagos lietuvių kalba yra mažai. Viskas, kas buvo parašyta šiuo klausimu, parašyta palyginus neseniai ir nagrinėja bendrą karikatūros problematiką, o ne konkrečius jos raidos epizodus, tačiau tik susipažinus su teorinėmis karikatūros apybraižomis, galima daryti savarankiškas išvadas dėl karikatūros vietos „Tiesos“ ir „Pravdos“ laikraščiuose. Apie atskirus tekstus ar teksto ir karikatūros sąveiką lietuvių kalba pasirodžiusioje literatūroje iš viso nekalbama. Daugiau mokslinės literatūros šia tema sukaupta Baltarusijos Nacionalinės bibliotekos archyvuose.

Dėl techninių kliūčių nepavyko susipažinti su Svetlanos Leninos disertacijos „Laikraštis kaip tarpkultūrinės sąveikos forma“ kopija. Darbo originalas saugomas Nižnyj Novgorodo universiteto bibliotekoje su kuria nepavyko užmegzti ryšių. Su panašiomis problemomis susidurta ir siekiant gauti Tatjanos Mageros 2005-aisiais išleistą darbą „Politinio plakato tekstas“, saugomą Barnaulo valstybiniame universitete. Susipažinti pavyko tik su šių darbų

rankraščių kopijomis bei santraukomis, saugomomis Baltarusijos nacionalinės bibliotekos disertacijų skyriuje².

Nemažas dėmesys karikatūros analizei skiriamas interneto tinklalapiuose. Publikuojama medžiaga stebina savo išsamumu ir temų įvairovę. <http://inf.yzpu.yar.ru> tinklalapyje nagrinėjama karikatūros raida Sovietų Sąjungoje³. Čia aiškinamasi, kodėl karikatūra šioje valstybėje tapo populiaru, o autoriai vertingais specialistais buvo laikomi ne tik Sovietų Sąjungoje, bet ir Vakarų Europoje⁴. Tiriami tokie klausimai, kaip karikatūros ir spaudos sąsajos, tekstinės karikatūros kategorijos. www.soros.karelia.ru tinklalapyje pateikiamas teorinis karikatūros apibrėžimas, jos skirstymas į tipus ir grupes⁵.

Daugiau literatūros yra apskritai apie totalitarinę spaudą. Hanos Arendt „Totalitarizmo ištakos“⁶ nagrinėja spaudą kaip visuomenės poveikio priemonę. Knygoje pateiktas teorinis rašytinių tekstų pagrindimas neretai tinka ir karikatūrai – kaip priemonei, ne tik papildančiai tekstus, bet ir juos aiškinančiai ar netgi atstojančiai. Panašios krypties, bet vertingesnė faktų teisingumo ir analizės gilumo požiūriu Igorio Golomštoko knyga „Totalitarneje isskustvo“⁷. Knygos autorius išėvė iš SSRS, turėjo progos stebėti sistemą iš vidaus ir apibendrinti jos propagandinio veikimo metodus moksliniame veikalė. Nemažai dėmesio jis skiria kitam svarbiam aspektui – grafinei propagandos priemonei, bei bendrai situacijai aptarti. Be abejojimo, galima būtų pasiremti ir vadovėlinėmis tiesomis, bet vis dėlto tokio pobūdžio knygoje kaip ši, žvilgsnis į to meto visuomenę yra metamas per propagandinio poveikio prizmę, todėl yra labiau aktualus, negu paprastas faktų dėstymas. Iš kiek kitokių pozicijų į spaudą žvelgiama ir Igorio Panarino „Informacionaja vojna i geopolitika“⁸. Čia spauda, o drauge su ja ir karikatūra, – sudedamoji ideologinės kovos dalis.

Bendra situacija, istorinis kontekstas, tarybinio režimo ypatumai atskleidžiami XX amžiaus laikotarpio tyrėjų darbuose: Šafarevičiaus „Istoki socializma“⁹, Iring Fetscher „Von Marx zu Sowjetideologie“¹⁰. Anglų istoriko, Allano Bulloko veikalo „Gitler i Stalin: Zhizn' i vlast' . Sravnitel'noje zhizneopisanije“, 2-ojo tomo dalis skirta pokarinės Europos problemoms aprašyti¹¹. Čia pateikta informacija svarbi savo objektyvumo ir nešališkumo aspektu.

² Магера Т. С. Текст политического плаката: лингвориторическое моделирование – Барнаул, 2005

Ленина С. В. Газета как форма межкультурного взаимодействия – Нижний Новгород, 2007, 43 p.

³ Текстовые категории лингвизуального феномена карикатуры. Prieiga per internetą [žiūrėta 2007 05 02]: <http://inf.yzpu.yar.ru/4h/s7/6list.htm>

⁴ Развитие карикатуры в Советском союзе Prieiga per internetą [žiūrėta 2007 05 23]: <http://inf.yzpu.yar.ru/4h/s7/2list.htm>

⁵ Плакат. Prieiga per internetą [žiūrėta 2007 04 22]: <http://www.soros.karelia.ru/projects/1998/dmoskin/60/60.htm>

⁶ Arendt H. Totalitarizmo ištakos – Vilnius, 2001, 487 p.

⁷ Голомшток И. Н. Тоталитарное искусство – Москва, 1994, 294 p.

⁸ Панарин И. Информационная война и геополитика – Москва, 2006, 560 p.

⁹ Шафаревич И. Истоки социализма, Нью-Йорк, 1969, 396 p.

¹⁰ Fetscher I. Von Marx zu Sowjetideologie – Frankfurt, 1957, 200 p.

¹¹ Буллок А. Гитлер и Сталин: Жизнь и власть. Сравнительное жизнеописание – Смоленск, 1998, Т. 2, 688 p.

Paradoksalu, tačiau būtent Vakarų Europoje gyvenantys autoriai, daug objektyviau pažvelgė į SSRS vykčius procesus, negu rusai ar kitų postsovietinių respublikų autoriai.

Sovietų Sąjunga kaip valstybė neatsirado tuščioje vietoje. Ji buvo rusiškosios carinės imperinės tradicijos tęsėja. Ypatingai tai pasireiškė pokario laikotarpiu. Tam, kad suprastumėme propagandos raidą SSRS, turime surasti šio proceso šaknis, kurios glūdi dar XIX amžiuje ir neretai yra antibolševikinės. Nepaisant išorinių skirtumų, komunistinės ir carinės karikatūros savo esme bei stiliumi yra labai panašios. Svarbi šiuo klausimu pasirodžiusi Vakarų Europoje literatūra. Vienas iš leidinių, kuriuo bus pasiremta teorinei karikatūros ir teksto analizei – vokiška „Bilder und Macht im 20. Jahrhundert“¹² (Paveikslai ir Valdžia XX a.). Tai ne tik suteiks galimybę išsiaiškinti, kokiais būdais buvo formuojamas aptariamojo objekto įvaizdis, bet ir palyginti sovietinius metodus su kitose valstybėse - demokratinėse, autoritarinėse ir totalitarinėse sistemose - vyravusiais metodais. Taip pat galima padaryti išvadas dėl skirtingais laikotarpiais ir skirtinguose sistemose pasirodžiusių tekstų ar karikatūrų skirtumų. Tai būtina siekiant išsiaiškinti sovietinės spaudos motyvus diskredituoti NATO.

Psichologiniai propagandos veikimo principai apibrėžiami Tatjanos Ivanovos knygoje „Psichologija vosprijatija komičeskogo“¹³. Čia pateikiama būdų, kuriais galima paveikti skaitytoją, klasifikacija, jų tipologija. Atkreipiamas dėmesys į nacionalinius karikatūros kūrimo ypatumus. Ši tema rutuliojama Grigorijaus Pavlovo „Oruzhija liubimejshego rod“ darbe¹⁴. 96-ių puslapių knyga, pasirodžiusi pagal Rusijos knygų leidybos federalinę programą, skirta nagrinėti karikatūros, kaip veiksmingiausios ir operatyviausios satyrinės grafikos formos, tyrimui. Čia apžvelgiama karikatūros raida Rusijos ir tarptautiniu mastu.

Nacionaliniai rusiškos satyrinės propagandos ypatumai bei istoriniai raidos momentai pateikiami Vladimiro Šypovo sudarytame rinkinyje „Stranicy istoriji sovetskoj satiricheskoj grafiki „Begemot“ i „Begemotik““¹⁵.

Vartojamos sąvokos

Visi pripažįsta dvi esmines žurnalistikos tiesas - jog žurnalistas negali būti absoliučiai objektyvus, o tiesa - vienintelė. „Visiško objektyvumo“ reikalavimas – totalitarinis požiūris. Tikrasis objektyvumas slypi nuomonių įvairovėje ir atskiro individo subjektyvume. Objektyvi nuomonė – nuoseklus subjektyvių, neretai prieštaraujančių viena kitai, nuomonių derinys. Kai kurios darbe vartojamos sąvokos gali būti interpretuojamos dviprasmiškai, tačiau autorius yra

¹² Bilder und Macht im 20. Jahrhundert / [Hrsg.]: Stiftung Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. – Bielefeld: KerberBonn: Stiftung Haus der geschichte der Bundesrepublik Deutschland, 2004, 430p.

¹³ Иванова Т. В. Психология восприятия комического – Самара, 2002, 142 p.

¹⁴ Павлов Г. Н. Оружия любимейшего род – Москва, 2002, 94 p.

¹⁵ Страницы истории советской сатирической графики. «Бегемот» и «Бегемотик» / Авт.-сост. В. В. Шипов – Москва, 1990, 78 p.

linkęs palaikyti ir vartoti neideologizuotas, labiau spaudoje ir literatūroje paplitusias sąvokų formas.

Karikatūra – grafikos žanras. Satyrinis arba humoristinis piešinys, išjuokiantis visuomeninio gyvenimo neigiamybes, žmogaus ydas. Politinė karikatūra – piešinys, pašiepiantis politinius, socialinius įvykius šalyje ir už jos ribų¹⁶.

NATO – Šiaurės Atlanto Sutarties Organizacija (*NATO – North Atlantic Treaty Organization*) – tarptautinė gynybinė sąjunga, įkurta 1949 metais.

Propaganda – informacinių priemonių, skirtų žmonių grupės ar visuomenės, kontrolei. Tipiškas propagandos bruožas – informacijos pateikimas iš vieno šaltinio, kai nėra pateikiama alternatyvi nuomonė¹⁷.

Šaltasis karas – buvo konfliktų, įtampos ir varžymosi tarp JAV ir SSRS bei jų sąjungininkų laikotarpis nuo XX a. 5-ojo dešimtmečio vidurio iki XX a. dešimtojo dešimtmečio pradžios.

Totalitarizmas – vienos ideologijos ar pažiūrų sistemos viešpatavimas. Valdymas sutelktas vieno žmogaus ar žmonių grupės rankose. Valstybė ima reglamentuoti ne tik politiką, socialinį, ekonominį, bet ir dvasinį visuomenės gyvenimą. Panaikinama privati nuosavybė ir kitos piliečių demokratinės teisės ir laisvės. Žmogaus pajungimui valstybei tarnauja ir sudėtingas prievartos aparatas, klesti teroras ir savivalė¹⁸.

¹⁶ Karikatūra. [Žiūrėta: 2008 04 15]. Prieiga per internetą: <http://lt.wiktionary.org/wiki/Karikat%C5%ABra>

¹⁷ Propaganda. [Žiūrėta: 2008 04 15]. Prieiga per internetą: <http://lt.wikipedia.org/wiki/Propaganda>

¹⁸ Totalitarizmas. [Žiūrėta: 2008 04 15]. Prieiga per internetą: <http://lt.wikipedia.org/wiki/Totalitarizmas>

1. ŠALTASIS KARAS IR TOTALITARINIAI REŽIMAI

Skyriuje tirama ir analizuojama bendra to meto politinė ir sociokultūrinė situacija. 1949 metai, žvelgiant iš istorinių pozicijų, buvo labai svarbūs. Tais metais įvyko tiek SSRS, tiek pasauliniu mastu daug reikšmingų įvykių. Visi jie atsispindėjo spaudoje. NATO buvo tik vienas iš daugelio, tačiau šios organizacijos įkūrimui buvo skirta neproporcingai daug informacijos. Po įkūrimo momentas balandžio 4 dieną šį įvykį lydėjo kelių mėnesių intensyvus informacinis šleifas.

1.1. SSRS IR JAV KONFLIKTO PRIELAIDOS

Po Antrojo pasaulinio karo susiformavo tokia situacija, jog figūras šioje pasaulio šachmatų lentoje ėmė stumdyti dvi naujai susiformavusios supervalstybės: JAV ir SSRS. Vienas pirmųjų šių valstybių netiesioginių ginkluotų susidūrimų buvo Korėjos pusiasalis. Būtent čia ir įvyko dviejų pasaulio galybių patikrinimas, padėjęs nustatyti demarkacijos linijas tarp dviejų konkuruojančių įtakos sferų, kurios tuo metu formavosi¹⁹.

Ideologinis dviejų supervalstybių susidūrimas įvyko beveik dešimtmečiu anksčiau. Jo priežastis nulėmė Antrojo pasaulinio karo rezultatai ir galios centrų persiskirstymas. Senosios Europos valstybės – Prancūzija, Vokietija, Didžioji Britanija (toliau – D. Britanija) nusilpo. Jos arba neteko savo nepriklausomybės (Vokietija) arba buvo tiek silpnos, kad nebegalėjo vykdyti savarankiškos ekonominės politikos (Prancūzija).

Tuo pat metu sustiprėjo JAV įtaka pasaulyje ir Europoje. Iš karinių užsakymų karo metu pralobusi JAV ne tik sukonzentravo apie 50 proc. viso pasaulio aukso atsargų, bet ir smarkiai sustiprino savo įtaką Vakarų Europoje²⁰. Karo metu žuvo tik 300 tūkstančių JAV karių, o bendras vidaus produktas per karą išaugo 1,7 karto, tuo metu, kai kitose valstybėse jis smuko. Be to, svarbu akcentuoti, kad JAV teritorijoje nevyko karo veiksmai, ji nebuvo nustekenta. Aktyviausia jos sąjungininke tapo savo imperines pozicijas prarandanti Didžioji Britanija. Ji karo metu nukentėjo, tačiau ne taip smarkiai kaip kitos žemyninės Europos kontinento valstybės.

Sovietų Sąjunga, nepaisant to, jog karo metu patyrė didžiulius nuostolius, milžiniškų pastangų, fizinių ir materialinių resursų dėka sugebėjo išplėsti savo įtaką Europoje. Beveik visose Raudonosios Armijos užimtose teritorijose buvo įkurdintos lojalios Sovietų Sąjungai

¹⁹ Kissinger H. Diplomacija. – Vilnius, 2003, p. 475

²⁰ Буллок А. Гитлер и Сталин: Жизнь и власть. Сравнительное жизнеописание – Смоленск, 1998, Т. 2, 658 p.

vyriausybės (išskyrus Austriją, Jugoslaviją, ir Bornholmo salą Danijoje), reiškusios savo paramą sovietinei sistemai.

Tokiu būdu išsiplėtė SSRS įtakos sfera Europoje. Svarbu tai, jog tik po Antrojo pasaulinio karo Sovietų Sąjunga tapo supervalstybe ir galinga tarptautinės politikos žaidėja. Iki karo SSRS nebuvo traktuojama kaip rimta konkurentė. Buvo spėjama, jog ši valstybė žlugs dėl patiriamų ekonominių sunkumų. Be to, pasaulį iš Sovietų Sąjungos pasiekdavo tik labai ribota informacija, kuri negalėjo atspindėti tikrosios padėties šalyje.

Jeigu tikėtume sovietine statistika, pokario laikotarpiu SSRS ekonominė galia augo sparčiau negu prieš karą. Jau mūsų nagrinėjamoju laikotarpiu 1949 metais SSRS ekonomika 45 procentais viršijo 1940 metų ekonomikos rodiklius²¹. Tai lėmė didžiulės iš Vokietijos gaunamos reparacijos ir žmonių netausojimas, siekiant užsibrėžto tikslo.

Nepaisant to, kad įtakos sferos buvo pasidalintos, dėl sisteminių skirtumų JAV ir SSRS ideologinis susidūrimas buvo neišvengiamas. Jo pradžia galima laikyti 1946 metų kovo mėnesį Fultono universitete (JAV) JAV prezidento Harry Trumeno akivaizdoje pasakytą Vinstono Čerčilio, karo metais buvusio D.Britanijos ministro pirmininko, kalbą, kurioje pastarasis pirmą kartą prabilo apie „geležinę uždangą“. Šią kalbą verta cituoti ir todėl, kad joje bene pirmą kartą nuskamba pasiūlymas įkurti kolektyvinę karinę organizaciją.

„Turi būti suburta broliška anglakalbių tautų asociacija“, kadangi, anot V.Čerčilio rusai gerbia tik karinę jėgą, todėl Vakarų šalys turi burtis į galingą koaliciją ir įgyti karinę persvarą prieš rusus. „Aš netikiu, kad sovietinė Rusija nori kovoti. Ji nori pasinaudoti jau praėjusio karo vaisiais ir neribotai išplėsti savo jėgas ir doktrinas“²².

Po kelių metų, 1949-aisiais dalis jo idėjų buvo įgyvendinta, įkuriant karinę NATO organizaciją. O pati sąvoka „geležinė uždanga“, pradėta vartoti ne tik Vakaruose, bet ir Sovietų Sąjungoje, ta pačia prasme, kurią jai suteikė V.Čerčilis²³.

NATO įkūrimo sutartis buvo pasirašyta 1949 metais balandžio 4 dieną Vašingtone. Ją pasirašė JAV, D.Britanija, Prancūzija, Kanada, Italija. Kiekviena pasirašiusioji valstybė įsipareigojo iškilus pavojui nedelsiant remti vieną kitą visomis galimomis priemonėmis. Taip pat ir ginklu, jei bent viena iš išvardytųjų valstybių būtų užpulta trečiosios valstybės.²⁴

Tais metais kai buvo įkurta NATO karinė organizacija, SSRS stiprino savo ekonominius ryšius. Jos vadovybė suvokė, kad neverta kurti analogiškos karinės organizacijos, vietoj to buvo sudaryta Ekonominės Savitarpio Pagalbos Sąjunga (toliau – SEV). Per šią Sąjungą buvo

²¹ История СССР/ Под. ред. Н. Е. Артемова – Москва, 1982, Т. 2, p. 235

²² Истоки и причины "холодной войны". Prieiga per internetą [žiūrėta 2008 03 15]:

<http://www.library.by/shpargalka/belarus/006/593.htm>

²³ Буллок А. Гитлер и Сталин: Жизнь и власть. Сравнительное жизнеописание – Смоленск, 1998, Т. 2, p. 668

²⁴ Истоки и причины "холодной войны". Prieiga per internetą [žiūrėta 2008 03 15]:

<http://www.library.by/shpargalka/belarus/006/593.htm>

kontroliuojamos SSRS sąjungininkės, o tai, kad jų teoriškai nevienijo karinė sąjunga, buvo išnaudota propagandos tikslais. Be to, karinės kolektyvinio saugumo organizacijos kūrimas Sovietų Sąjungai buvo nereikalingas – beveik visose jos atžvilgiu palankiai nusiteikusiose valstybėse, buvo įkurtos karinės Raudonosios Armijos (toliau – RA) bazės.

Septintajame dešimtmetyje pasirodžiusiuose tarybiniuose vadovėliuose 1949 metai buvo aprašomi kaip periodas, kai „SSRS aktyviai kovojo už taikų problemų sureguliaciją, mobilizavo taikingas pasaulio jėgas kovai už laisvę. Buvo nuosekliai kovojama už nusiginklavimą, įprastos ginkluotės ribojimą, atominio, cheminio, bakteriologinio ginklo draudimą“²⁵.

Na o visų pirma lemiamą vaidmenį norimo įvaizdžio sukūrimo procese visose totalitarinėse valstybėse garantavo patikimas propagandos aparatas. Svarbu pažymėti tai, jog menas bei žiniasklaida totalitarinėse valstybėse visuomet organizuojamas, remiantis bendrais principais. Tai įrodo ir stalininės Sovietų Sąjungos bei hitlerinės Vokietijos pavyzdys. Kova už meną SSRS ir Vokietijoje baigėsi vienu metu. Vokietijoje tai buvo nacizmo atėjimas į valdžią, SSRS Visasąjunginės komunistų partijos Centrinio komiteto (toliau – CK VKP(b)) 1932-ųjų balandžio 23-iąją priimtas nutarimas „apie literatūrinių – meninių organizacijų pertvarką“, kuriame buvo skelbiama: įvairių grupuočių sovietinėje literatūroje egzistavimas stabdo jos vystymąsi, todėl visas jas reikia likviduoti ir vietoj jų sukurti vieningą tarybinių rašytojų sąjungą. Trečiajame punkte buvo rašoma: „atlikti analogiškus veiksmus kitų meno rūšių atžvilgiu“²⁶.

Laikotarpis nuo 1932 iki 1934 metų SSRS ir Vokietijoje tapo lemiamu posūkiu totalitarinės kultūros formavimo kelyje. Sovietų Sąjungoje išgalėjo socialistinis realizmas, Vokietijoje – „fiurerio principai“. Abejose valstybėse buvo sukurtas panašus kultūros valdymo ir kontrolės aparatas.

Buvo paskelbtas visų prieštaraujančių arba nesutampančių su oficialia pozicija stilių ir judėjimų naikavimo šūkis. Kitais žodžiais tariant, tolimesnę kūrybos raidą lėmė trys specifiniai totalitarizmui būdingi bruožai: ideologija, organizacija ir teroras²⁷.

Po karo propagandai pasitarnavo pakitusi SSRS socialinė kultūra: pergalė kare reiškė naujo ir aukščiausio etapo pradžią. Valdžios reikalavimu, visus žmones turėjo užvaldyti garbės ir pasididžiavimo savo šalimi jausmas. Tarybinis periodas nuo 1946 iki 1953 metų yra laikomas labiausiai išbaigtu, produktyviu ir klasikiniu totalitarinės epochos pavyzdžiu. Nugalėjusi Vokietiją, šalis nugalėjo iš nugalėtosios valstybės drauge su viskuo išsiveža ir nugalėjo nacizmo idėjas: atsiranda ryškus posūkis nacionalizmo link, kurio iki šiol itin trūko tarybinio totalitarizmo sistemoje.

²⁵ История СССР/ Под. ред. Н. Е. Артемова – Москва, 1982, Т. 2, p.235

²⁶ Голомшток И. Н. Тоталитарное искусство – Москва, 1994, p. 79

²⁷ Голомшток И. Н. Тоталитарное искусство – Москва, 1994, p. 98

Paskatintas Vokietijos propagandos kūrimo specialistų patirties 1948 metų vasario mėnesį Andrejus Ždanovas, SSRS Aukščiausios Tarybos (toliau – AT) narys, pareiškė apie valstybės politikos krypties keitimą nuo proletarinio internacionalizmo prie rusiškojo nacionalizmo. „Internacionalizmas gimsta ten, kur klesti nacionalinis menas. Pamišti šią tiesą – reiškia prarasti pagrindinę veiklos kryptį? Prarasti savo veidą. Tapti beveidžiu kosmopolitu“²⁸, kalbėjo A.Ždanovas. Tai reiškė:

1. Reikalavimą griežtai peržiūrėti nacionalinio palikimo politiką.
2. Pačių griežčiausių priemonių taikymą tiems „beveidžiams kosmopolitams“, kurie „sąmoningai bando pažeminti rusiško meno vaidmenį pasaulinėje meno raidos istorijoje“²⁹.

1.2. SSRS IDEOLOGIJA IR 1949-IEJI

Prancūzų istorikas Alanas Bezensonas savo knygoje „Intelektualnyje istoki leninizma“ kalbėdamas apie Sovietų Sąjungą ir joje egzistuojantį režimą, teigė, jog tai „žodžių mitų, žodžių kaukių – logokratijos karalystė“³⁰. Šias išvadas jis padarė remdamasis ilgamečiais stebėjimais. Sovietų Sąjungoje kuriamas komunizmas jau nuo pat pradžių neatlaikė nė vieno nusimanančio šioje srityje žmogaus kritikos. Vokiečių marksizmo tyrinėtoja Iring Fetšer taikliai SSRS sukurtą sistemą savo knygoje „Von Marx zu Sowjetideologie“ pavadino „sovietiniu komunizmu“, kuris tebuvo iškraipytos Karlo Markso idėjos, pritaikytos Rusijos realybei³¹.

Po Antrojo pasaulinio karo sovietų valdžia ėmėsi aktyviai kurti naujus tautinius mitus. Mitologijos sričiai galima priskirti du kanonais tapusius istorijos siužetus – paveikslus „Žiemos rūmų šturmas“ ir „Auroros salvė“. Sovietiniais metais paneigti šių dviejų kūrinių svarbą būtų tas pats, kas viduramžiais pareikšti mintį, kad nebuvo nekalto prasidėjimo.

Totalitarinė sistema nežvelgė toliau į praeitį, nei jos atsiradimo momentas. Todėl sovietiniame mene buvo reikalaujama vaizduoti tik kelių pastarųjų kartų gyvenimą apimančią istorinį laikotarpį. Todėl sovietinė meno teorija reikalavo teikti tokius vaizdus, kuriose tema būtų atspindima hetiška. Sovietų propagandos kūrėjai manė, jog nėra jokios prasmės vaizduoti kelių šimtų metų senumo įvykių, nes visi istorijai svarbūs įvykiai prasidėjo sulig 1917 m. Spalio revoliucija.

Temos masiškumas, siužeto ir pasakojimo sodrumas, bendras monumentalumas – tai pagrindiniai socialistinės kūrybos, tame tarpe ir žiniasklaidos, principai. Ypatingai vyravo sodrumas ir psichologinis momentas – itin akcentuota ir į pirmąjį planą keliami didvyriška kova

²⁸ Голомшток И. Н. Тоталитарное искусство – Москва, 1994, p. 90

²⁹ Голомшток И. Н. Тоталитарное искусство – Москва, 1994, p. 99

³⁰ Безансон А. "Интеллектуальные истоки ленинизма". Москва, 1998, p. 34

³¹ Fetscher I. Von Marx zu Sowjetideologie – Frankfurt, 1957, p. 7

su priešais. Antroje vietoje buvo karinių scenų vaizdavimas, mūšio laukai. Tačiau optimizmo ir humanizmo reikalavimas sunkino šią problemą³².

K.Markso idėjas iškraipė ir neteisingai interpretavo pirmosios „darbininkų ir valstiečių valstybės“ kūrėjas – Vladimiras Leninas. Po jo valdžioje įsitvirtino Josifas Stalinas, pasiekęs, jog SSRS tapo supervalstybe, šias idėjas pakeitė ir padarė visiškai neatpažįstamomis. Iškelta visiškai nauja – socializmo pastatymo vienoje valstybėje idėja. Taip peikta, Levo Trockio, vieno iš sovietinės teorijos ideologų, o ir paties V.Lenino, kuris teigė: „jog galutinė socializmo pergalė vienoje valstybėje yra neįmanoma“³³, idėja, tačiau vėliau vis dėlto buvo išplėta ir pagrįsta J. Stalino.

Dar vienas J.Stalino „papildymas“, savo užuomazgų turėjęs dar V. Leninui gyvam esant, tai „sovietinis patriotizmas“ tapęs „didžiarusiškojo nacionalizmo“ sinonimu. Visų pirma, tai tapo sinonimais todėl, kad patriotizmą, turėjusį atlikti „klasių solidarumo“ vaidmenį, J.Stalinas sulyginė su pilietiškuoju nacionalizmu. Ypatingai jis pabrėždavo priklausomybės valstybei ir tautai svarbą. Galutiniam didžiarusiškojo nacionalizmo susiformavimui ir susiliejimui su tarybiniu patriotizmu turėjo Antrasis Pasaulinis karas. Žinoma, patriotizmą stiprino SSRS piliečiams privalomas marksizmo-leninizmo studijavimas. J.Stalino žodžiai, akcentuojantys rusų kalbos vaidmenį bei rusų tautos kaip „vadovaujančios“, reiškia ne ką kitą kaip XIX a. šovinizmo atgimimą³⁴.

Šitaip atgaivintos carinės Rusijos laikais gyvavusios idėjos buvo aktyviai plėtojamos ir pasiekė savo apogėjų 1949 metais. 1947 metų badas ir pokario skurdas, kėlė gyventojų nepasitenkinimą ir šis nepasitenkinimas turėjo būti į kažką nukreiptas. Pagrindinis karo metų priešas – vokiečiai, pakeitė savo išvaizdą. Prieškaryje linksniuojami šnipais, įtakos agentais, interventais, po karo šie vokiečių vaizdiniai nebegalėjo taip pat stipriai paveikti gyventojų. Fašistai sumušti, bet jų idėjos gyvos, jomis remiasi naujas priešas – JAV. Juos ėmė vaizduoti karikatūros, gausiai spausdintos gyventojų plačiai skaitomų laikraščių puslapiuose (*žr. priedą Nr. 8*).

Svarbu pažymėti tai, jog sovietinėje spaudoje žodžiai JAV ir Vakarai buvo vartojami sinonimiškai. Todėl propagandiniuose leidiniuose ir rašoma, jog ypatingas dėmesys buvo skiriamas kovai su „keliaklupsčiavimu prieš pūvančią buržuazinę Vakarų kultūrą“³⁵. Spaudoje šiam periodui labiau būdingas ne meniškumas, o atviras SSRS režimo garbinimas ir akcentuojama santvarkos priešprieša su Vakarais. Pagrindinis to meto straipsnių bei iliustracijų aspektas – kova, bandymas visur matyti priešą ar įtartinų gyventojų norą bendradarbiauti su juo.

³² Голомшток И. Н. Тоталитарное искусство – Москва, 1994, p. 99

³³ Fetscher I. Von Marx zu Sowjetideologie – Frankfurt, 1957, p. 154

³⁴ Fetscher I. Von Marx zu Sowjetideologie – Frankfurt, 1957, p. 155

³⁵ Literatūra 1940 – 1960/ sudarė Jonas Vosylius – Vilnius, 1992, p. 137

Drauge pastebimas ir bandymas paveikti skaitytojus per humoro prizmę. To meto požiūris į komizmą karikatūroje primena viduramžius ir renesansą. Viduramžiais žmonės buvo veikiami per karnavalų liaudies švenčių organizavimą. Renesanso epochoje juokas įsiveržė į literatūrą. Renesanso juoko teorijoje teigiama, jog pastarasis turi teigiamą ir svarbiausia – meninę, kūrybinę prigimtį³⁶.

Šūkis – „kas ne su mumis, tas prieš mus“, SSRS po karo buvo gyvas kaip niekada. Bet koks literatūrinis kūrinys turėjo analizuoti būtent šį aspektą. 1949 metų NATO susikūrimas šiuo atžvilgiu buvo tikra dovana ideologinio fronto kovotojams.

Iki pat pertvarkos pradžios 1985 metais NATO tarybiniuose vadovėliuose ir mokslinėje literatūroje buvo vadinama „imperialistinių valstybių koalicija – agresyviu kariniu – politiniu Šiaurės – Atlanto bloku“³⁷. Tai šerdis, aplink kurią buvo rutuliojama visa prieš Vakarų demokratijas nukreipta propaganda. Jos esmė buvo parodyti, kad NATO veikia naudodama brutalias karines priemones, nevykusiai jas maskuodama taikos šūkais. Mokslinėje literatūroje sovietinė propaganda buvo pateikiama kiek švelniau, o žiniasklaidoje – visuomet aštriai, agresyviai, nevengiant atviro menkinimo. Svarbiausias tikslas buvo pasiekti kuo didesnę rezonansą gyventojų tarpe, įtikinti juos, jog NATO – tai absoliutus blogis ir nuolatinė grėsmė jų gerovei.

Kalbant apie 1949 metus negalima nepaminėti dviejų įvykių, kurie glaudžiai persipynė su NATO įsikūrimu ir buvo neatsiejami beveik kiekvieno propagandinio (o kitokių tuomet beveik ir nebuvo) straipsnio dalimi. Šie įvykiai - tai SSRS vadovo Josifo Stalino 70-ies metų jubiliejus ir tais pačiais metais prasidėjusi vadinamoji „gydytojų byla“ – antisemitinė kampanija, turėjusi pasibaigti nepalankios režimui žydų tautos ištrėmimu į Sibirą. Ir vėl gi pagrindiniu propagandos rupu šioms įvykiams nušviesti tapo visasąjunginiai bei respublikiniai laikraščiai, kurie tapo valdžios intrigų įkaitais.

Spėjama, jog Stalinui įtarimą sukėlė tai, jog 1943 metais į JAV nusiųstas žydų kilmės rusų aktorius Michoelsas iš žydų sugebėjo surinkti gausią paramą Sovietų Sąjungai. Knygoje iškeliamą hipotezę, kad aktorius sėkmė privertė J.Staliną pamąstyti apie tai, ar kartais nesugebės žydai lygiai taip pat lengvai susitarti, jei kils karas tarp JAV ir SSRS³⁸.

Todėl valdžios buvo pradėta „žudikų baltais chalatais“ byla. Spaudoje sukelta isterija garsiai atsiliepė visuomenėje. Vėl buvo rastas materialus, konkretus, apčiuopiamas ir svarbiausia – visuotinis priešas. Šį kartą tautos įniršį sukelti buvo daug lengviau, negu prieš mistinius interventus ar kenkėjus. Vadovybė, matyt, nebloggerai išmanė istoriją ir žinojo, jog antisemitinės tradicijos tautos sąmonėje greitai neišnyksta. XIX amžiaus pabaigos pogromai turėjo atgimti

³⁶ Иванова Т. В. Психология восприятия комического – Самара, 2002, р. 8

³⁷ История СССР/ Под. ред. Н. Е. Артемова – Москва, 1982, Т. 2, р. 235

³⁸ Млечин Л. М. Смерть Сталина. Вождь и его соратники – Москва, 2003, с. 172.

nauju pavidalu. Numatyta žydų deportacija į atkampius Sibiro rajonus „nuo susidorojimo, kuris grėsė iš pasipiktinusių tarybinių žmonių pusės, išgelbėjusių žydus nuo fašizmo ir neišvengiamos mirties“³⁹. Pagal iš anksto numatytą planą susodintus į vagonus žydus pakeliui turėjo užpulti pasipiktinę gyventojai ir didžiąją dalį išžudyti⁴⁰.

Nežinia kaip ši istorija būtų pasibaigusi, jeigu Stalinas nebūtų miręs 1953 metais, tačiau propagandos palikta žymė išliko ilgam. Beveik visą sovietinį laikotarpį išliko didesnis ar mažesnis antisemitizmas, pastebėtas ir tarptautiniu lygiu. 1972 m. JAV kaip pretekstą panaudojusi šią problemą, priėmė Džonsono – Veniko pataisą, numatančią ekonomines sankcijas Sovietų Sąjungai. Tai, kad problema buvo naudojama kaip pretekstas, galima spręsti pagal šių dienų įvykius. Jokių apribojimų žydų emigracijai iš Rusijos nėra, tačiau JAV priimta pataisa vis dar galioja.

1949 metais SSRS propagandos specialistai sukūrė vidaus priešą, sukūrė ir išorės. Juo iki pat SSRS žlugimo buvo laikomos JAV, tiek karinėje, tiek ir taikios pramonės srityje⁴¹. Ši valstybė gyventojams turėjo asocijuotis su atsilikusi, reakcingu pasauliu, įvairiai bandančiu pakenkti didžiąją daugumą sudarančios pažangiosios žmonijos interesams. Susikūrusi NATO buvo įvardyta kaip kišeninė JAV organizacija, antroji vieta ant šio pjedestalo buvo skirta užimti Didžiajai Britanijai, kurios prototipu karikatūrose tapo į V.Čerčilį panašus vyriškis (*žr. priedus Nr. 1, 6, 7*). Pati JAV ir D. Britanija (*žr. priedus nr. 2, 8*) pradėtos tapatinti su nacistine Vokietija. Tai turėjo ruošti žmones sunkiai kovai (priešas susivienijo į sąjungą – NATO), bet SSRS vis tiek nugalės, nes nugalėjo **Vokietiją** (*žr. priedus Nr. 8*).

Kaip žinia, tuo, kad žiniasklaidoje pateikta informacija bus patikėta ir ji bus priimta, daug lemia autoritetas. 1949 metais tokiu pagrindiniu autoritetu tapo Stalinas ir jo laikraščiuose cituotos antivakarietiškos kalbos. Jo 70-čio jubiliejus, genialaus vado, laimėjusio karą, įvaizdis neleido abejoti tuo, ką rašė spauda. Dar anglų dramaturgas Bernardas Show teigė: „Mūsų laikai yra lengvatikybės laikai“⁴². Šiais žodžiais buvo naudojamos propagandos tikslais. Propaganda pati iš Stalino padarė autoritetą, o vėliau jo žodžiais paremdavo vieną ar kitą faktą.

Žinoma padėtis, kai pamaldžiai tikima popieriuje spausdintais žodžiais, daugiausia sako ne tiek apie spaudos vertę ar jos patikimumą, kiek apie visuomenės (ne)išprusimą, kuris leidžia, jai socialinių inžinierių produkciją nekritiškai vartoti kaip tikrovės atspindį ir juo naiviai pasikliauti⁴³.

Nors ir stokodami analitinio problemų nagrinėjimo, tuo puikiai naudojosi „Pravda“ („Tiesa“) ir „Komjaunimo tiesa“ – pagrindiniai ir didžiausi SSRS ir tuomet jai priklausiusios

³⁹ Ten pat

⁴⁰ Ten pat

⁴¹ Прохоров Д. П. Разведка от Сталина до Путина – Санкт-Петербург, 2005, с. 30

⁴² Голомшток И. Н. Тоталитарное искусство – Москва, 1994, р. 129

⁴³ Ulfkotte U. Taip meluoja žurnalistai – Vilnius, 2003, p. 6

Sovietų Lietuvos leidiniai⁴⁴. Po karo svarbiu partijos ir vyriausybės tikslu tapo žiniasklaidos plėtimas, taigi laikraščiams buvo skiriamas ypač didelis valdžios dėmesys. Kultūra suteikia prasmę ir skatina gyvenimo formavimąsi, atlikdama svarbias socialines funkcijas, ji tampa masių auklėjimo ir jų sąmonės transformavimo priemone. Visa tai lemia „galutinio produkto“ charakterį.

Pirmoji meno išraiška porevoliucinėje Rusijoje buvo politinis plakatas. Nacių ir komunistų plakatai buvo vienodo turinio, skyrėsi tik tai, kad ant vienu buvo svastika, o ant kitų – kūjis ir pjautuvus⁴⁵. Tik minią ir elitą gali patraukti energija, glūdinti pačiame totalitarizme, o masės turi būti užkariautos propaganda⁴⁶. Matyt, nereikia nė aiškinti, jog spauda ir visa kita žiniasklaida buvo visiškai ir absoliučiai priklausoma nuo komunistų partijos, taigi tapo pagrindiniu ir labai parankiu valdžios propagandos įrankiu. Laikraščio kolektyvas iš viršaus buvo nuolat informuojamas apie partijos sprendimus, politikos pasikeitimus. „Pravdos“ redaktorius buvo centro komiteto bei Agitacijos ir Propagandos skyriaus narys. Ruošiant kiekvieną numerį, trečią valandą po pietų kasdien rinkdavosi redaktorių taryba ir kruopščiai aptarinėdavo straipsnius, tik po to laikraštis buvo spausdinamas⁴⁷.

Kiekvienoje redakcijoje egzistavo politinis „instruktorius“. Redakcijų skiltyse neatsitiktinai buvo skelbiama apie vieną tokį, žvelgiant iš šiuolaikinės žiniasklaidos pozicijų, neįprastą skyrių – Partijos gynimo ir propagandos. Kuriant naują valstybę, spauda buvo patikėta partijos nelaisvei, kuri vykdė abi cenzūros formas – tiek prieš, tiek po leidinio išleidimo.⁴⁸ Visus SSRS išeinančius spaudinius papildomai kontroliavo ir Glavlit, atlikdavęs cenzūrą po jų pasirodymo. Ši schema galiojo ne tik SSRS, bet ir sąjunginių respublikų, tame tarpe ir sovietų Lietuvos spaudai, nes reikiama linkme visuomenės mąstymą kreipdavo viena komunistų partija. Spaudos nuomonė ir kritika – tiek apie vidaus, tiek apie tarptautinius įvykius – kilo iš Maskvos.⁴⁹

Griežta centralizacija ir visų įsakymų pateikimas iš vieno centro, buvo ryškiausias SSRS ideologijos bruožas. Periodinė spauda nebuvo išimtis. Ji, kaip ir bet koks SSRS veikęs mechanizmas, buvo neatsiejama sistemos dalis, negalinti egzistuoti pati savaime. Palaikoma režimo, ji pati buvo jo ramsčiu, vienpusės komunikacijos priemone, pateikiančia gyventojams vienintelę ir negalinčią kelti abejonių tiesą.

⁴⁴ Arendt H. Totalitarizmo ištakos – Vilnius, 2001, p. 87

⁴⁵ Голомшток И. Н. Тоталитарное искусство – Москва, 1994, p. 59

⁴⁶ Arendt H. Totalitarizmo ištakos – Vilnius, 2001, p. 74

⁴⁷ Markham J. W. Voices of the Red Giants: Communications in Russia and China – Ames (Iowa), 1967, p. 51.

⁴⁸ Markham J. W. Voices of the Red Giants: Communications in Russia and China – Ames (Iowa), 1967, p. 53

⁴⁹ Markham J. W. Voices of the Red Giants: Communications in Russia and China – Ames (Iowa), 1967, 513 p.

1.3. IDEOLOGINIAI DEMOKRATIJOS IR TOTALITARIZMO SKIRTUMAI

Ideologiniai demokratijos ir totalitarizmo skirtumai leidžia paaiškinti daugelį sovietinės propagandos niuansų. Totalitarinė sistema pati savaime smukdo asmeninės iniciatyvos, ypatingai meno, išraiškas. Vis dėlto sovietinėje sistemoje menas tobulėjo ir vystėsi. Jis nebuvo toks pat kaip demokratinėje sistemoje, tačiau kai kuriais aspektais nenusileido jam ir netgi jį lenkė. Tokį sovietinės totalitarinės sistemos pirmavimą nulėmė ideologiniai ypatumai.

Būtų kvaila kaltinti totalitarizmą kultūros neigimu, netgi jeigu prisiminsime kažkuriam iš nacių Vokietijos veikėjų priskiriamą frazę „kai aš girdžiu žodį „kultūra“ mano ranka nejučia griebiasi pistoleto“⁵⁰. Tuo tarpu demokratinėse valstybėse atvirkiščiai - kultūra nežadino tokio valstybės susidomėjimo ir nebuvo taip aukštai vertinama. SSRS kultūra ir žiniasklaida buvo svarbiausias ir reikšmingiausias partijos instrumentas“. Lavrentijus Berija, sovietinio saugumo vadovas, apie kultūrą šnekėjo kaip apie „galingą masių komunizmo dvasioje auklėjimo būdą, tarybinio patriotizmo ir internacionalizmo dvasioje“. Menas vienintelis nemirtingas žmogiškojo darbo vaisius. „Nė viena tauta negyvena ilgiau, nei jos kultūra“ – tai Hitlerio žodžiai užrašyti ant vokiečių meno namų sienos⁵¹.

Pirmaisiais karikatūrų, agitacinių plakatų prototipais galima pavadinti „Alba“ – skelbimus ar pranešimus, kurie buvo iškalbinami senovės Romos gatvėse lygiai taip kaip šiuolaikiniai ekranai ar reklamos skelbimai. Panašiai buvo elgiamasi ir Antrojo pasaulinio karo metais Sovietų Sąjungoje. Pagrindinės naujienos ant didžiulio plakato buvo iškabinamos tiesiog ant namų sienų, tam kad kiekvienas gyventojas galėtų susipažinti su svarbiausia informacija⁵². Pastaroji dažniausiai būdavo pateikiama grafine forma. Viduramžiais šis paprotys išnyko ir ėmė atgyti tik prasidėjus miestų klestėjimo epochai. 1848 metų „tautų pavasario“ laikotarpiu įkvėpė plakatui naują dvasią. Ėmė plisti politiniai atsišaukimai, pagražinti šmaikščiais piešinukais, pastarieji neretai užimdavo daugiau vietos, nei tekstas. Šis agitacinio meno pavyzdys sujungė savyje literatūros ir vaizduojamojo meno elementus. Prancūzijoje pasirodė pirmieji karikatūrų žurnalai (Granvilio – „Karikatiur“).

XIX amžiaus pabaigoje buvo sukurta architektonika, formali plakato kalba, kurios pagrindiniais bruožais tapo lakoniškumas, minties glaustumas, kelios rimuotos eilutės arba šiaip skambios teksto eilutės⁵³.

⁵⁰ Голомшток И. Н. Тоталитарное искусство – Москва, 1994, p. 112

⁵¹ Голомшток И. Н. Тоталитарное искусство – Москва, 1994, p. 117

⁵² Народный художник СССР Ефимов Борис Ефимович (Москва). Prieiga per internetą [2007 04 21]: <http://www.virtyal.ru/efimov2.php>

⁵³ Плакат. Prieiga per internetą [žiūrėta 2007 04 22]: <http://www.soros.karelia.ru/projects/1998/dmoskin/60/60.htm>

Karikatūra tam tikrais laikotarpiais tarsi išnykdama vėliau atgimdavo vėl ir vėl. XX amžiuje pasauliui pasidalinus į totalitarinį ir demokratinį, karikatūra tapo rimtu ginklu konfrontuojančių pusių rankose.

Galutinai susiformavusia Vakarų demokratinei visuomenei tapo būdinga gausybė skirtingų interesų ir pozicijų bei įvairių argumentų ir idėjų. Kiekviena bendrija, kaip ir kiekvienas žmogus, po ilgų klaidžiojimų atrado savo visuomeniniame gyvenime tai, kas jam atrodė svarbiausia ir vertingiausia. Ši įvairovė, kylanti iš troškimų ir interesų įvairovės, tapo ideologijos šaltiniu. Tokioje visuomenėje bet kurią ideologiją galime suvokti kaip teiginių, atspindinčių bei vertinančių faktus, visumą. Kiekvienu atveju ši visuma susijusi su tam tikros visuomenės dalies interesais ir jiems tarnauja. Ideologija kuria savo grupei geidžiamo ateities pasaulio vaizdinį.

Totalitarinėje visuomenėje ideologija pati savaime tapo vienos visuomenės grupės interesų kratinys. Ji ir iš jos išsirutuliojanti politinė programa turėtų pagrįsti visus grupės politinius veiksmus. Ideologijoms ir ideologiniam mąstymui dera priskirti dar vieną bruožą. Jas sudaro tik patys bendriausi samprotavimai⁵⁴. Būtinybė pateikti ideologijos principus praktikos kalba nulėmė tam tikrų mąstymo formų populiarumą. Pirmoji tokia forma – karikatūra, šmaikštus piešinys, paprastas lengvai įsimenamas šūkis⁵⁵. Labai taikliai karikatūros svarbą spaudoje apibūdino vienas Antrojo pasaulinio karo dalyvis į „Tiesos“ redakciją atsiuntęs laišką, kuriame buvo sakoma: „Karikatūras centriniuose šalies laikraščiuose mėgsta mūsų kariai, juk dažniausiai karikatūra gali pasakyti daugiau negu visas straipsnis“⁵⁶.

Sovietų Sąjungoje laisvai buvo cituojami amerikiečių karikatūristo žodžiai: „Juokas - tai šepetys, valantis širdį nuo voratinklių“⁵⁷. Sovietų Sąjungoje žinomaisi karikatūrininkai buvo „Kukryniksų“ susivienijimas ir Borisas Jefimovas. Jų darbus laikraščių puslapiuose galima buvo matyti kasdien ir tai buvo neišvengiama duotybė sistemai.

Ideologiniai totalitarizmo ir demokratijos skirtumai slypėjo tame, jog demokratiškos valstybių ideologijos buvo skirtingos arba panašios tik tuomet, kai jas kažkas siedavo ir kai jos pačios tai pripažindavo. Skirtingose ir nepripažįstančiose viena kitos totalitarinėse sistemose, panašumas vis dėl to išlikdavo akivaizdus. Tai matoma lyginant nacistinės ir tarybinės sistemos bandymus pajungti propagandiniams tikslams meną.

⁵⁴ Kulesza W. - Mūsų laikų ideologijos. - Vilnius, 1998, p. 46

⁵⁵ М.В. Короткова Наглядность на уроке истории Статья шестая. Prieiga per internetą [žiūrėta 2007 04 22]: <http://66.102.9.104/search?q=cache:FQtHDFf3y-YJ:www.portal-slovo.ru/download/history/Kor6.pdf+%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D1%8B%2B1949&hl=ru&ct=clnk&cd=38&gl=ru>

⁵⁶ Народный художник СССР Ефимов Борис Ефимович (Москва). Prieiga per internetą [2007 04 21]: <http://www.virtyal.ru/efimov2.php>

⁵⁷ Развитие карикатуры в Советском союзе Prieiga per internetą [žiūrėta 2007 05 23]: <http://inf.yvspu.yar.ru/4h/s7/2list.htm>

1933 metais vokiškoje spaudoje pasirodė savotiškas menininkų manifestas „ko vokiečių menininkai tikisi iš vyriausybės“. Jame buvo rašoma „jie tikisi, jog nuo šiol mene vyraus viena generalinė linija: šventa pareiga yra pirmoje fronto linijoje išrikiuoti karius, kurie jau pasižymėjo kovoje dėl kultūros. Vaizduojamojo meno srityje tai reiškė, kad:

1. Vokietijos muziejuose turi nebelikti kosmopolitinės ir bolševistinės meno produkcijos.
2. Skulptūros, kurios žeidžia nacionalinį jausmą ir vis dar stovi viešose vietose ir parkuose.

Visa tai, turi kuo skubiau išnykti...turi būti atlaisvinta vieta tiems menininkams, kurie išsaugojo ištikimybę vokiškajai tradicijai. Hitlerio kalbose skamba kaltinimai modernizmui, kad šis iškreipia realybę ir skatina visuomenės degradaciją.

Panašiai buvo ir Sovietų Sąjungoje, kai modernizmas buvo paskelbtas už įstatymo ribų. SSRS po karo pradama aktyviai plėtoti savito nacionalinio meno idėja.

Maskvos paroda „Menininkai RTFSR per XXV metus“ turėjo aprodyti iki kokio marazmo ir degradavimo nusirito XX amžiaus kultūra, ir kad nuo šiol sovietinio meno istorija - tai socialistinio realizmo istorija.

Propagandinių menininkų manymu, SSRS degradavimas - tai formalizmas, Vokietijoje – kubizmas. Prieita prie to, kad SSRS šis menas pradamas vadinti „fašistiniu“. Šalyje apskritai pradama kovoti su vokiška kultūra. Su skulptūromis pasielgta remiantis Lenino direktyva „Dėl paminklų carams ir jų liokajams nuvertimo“.

Šaltojo karo metais politinė karikatūra tapo svarbiausia priemone aiškiai ir glaustai paaiškinti žmonėms susidariusią pasaulyje politinę situaciją. Nepaisant to, jog pagrindinis, o vėliau ir vidurinis išsilavinimas tapo privalomu, daugelis gyventojų vis dar buvo neraštingi ar menkai teskaitė. Šiai gausiausiai visuomenės grupei karikatūra tapo vienintele aiškia poveikio priemone, pirmiausia veikianti emocijas, drauge sudarydama įspūdį, jog žmogus pats atranda karikatūroje paslėptą tiesą⁵⁸.

Grįžimas prie antikinių kūrybos formų tapo oficialiu totalitarizmo šūkiu. Jame buvo bandoma rasti nacionalines tradicijas ir visos žmonijos šaknis. 1939 metais pareikštas abiejų sistemų menininkų noras priešpastatyti savo kūrybą Vakarų demokratijų menininkų kūrybai. Aukščiausia meno lygį totalitarinė kultūros suvokimu atspindi būtent tokia „sugretinimo su realiu gyvenimu“ tematika.

Tačiau nors ir neigdami vienas kitą, stalininis ir hitlerinis režimas buvo tiek panašūs, jog tai atsispindėjo ir jų meno koncepcijose. 1939 metais pasirašyta SSRS ir Vokietijos

⁵⁸ Развитие карикатуры в Советском союзе Prieiga per internetą {žiūrėta 2007 05 23]: <http://inf.ysspu.yar.ru/4h/s7/2list.htm>

bendradarbiavimo ir draugystės sutartis numetė taip pat ir kultūrinius mainus. Tais pačiais metais Maskvoje „Stalino susidomėjimą sužadino“ nacių kultūros modelių paroda⁵⁹.

⁵⁹ Голомшток И. Н. Тоталитарное искусство – Москва, 1994, с. 109

2. PROPAGANDINĖ KAMPANIJA

Skyriuje pateikiama detali tiriamuosiuose dienraščiuose pasirodžiusių tekstų analizei. Nagrinėjami atskiri su NATO susiję tekstai. Naudojant lyginamosios analizės metodą atrandami skirtumai tarp „Tiesoje“ ir „Pravdoje“ pasirodžiusių tekstų. Bendram to meto žiniasklaidos lygiui suvokti, kai kurioms ypatybėms paaiškinti, pavyzdžiui, kodėl „Pravdoje“ ženkliai mažiau karikatūrų nei „Tiesoje“, remiamasi ir kitais to meto periodiniais leidiniais. Parengta trumpa laikraščio „Zviazda“ apžvalga.

2.1. PROPAGANDINĖS KAMPANIJOS PRADŽIA

Anot Hannos Arendt, organizacija ir propaganda yra dvi tos pačios monetos pusės. Jos sukurtos tam, kad propagandines sąjūdžio melagystes, apipinančias centrinę fikciją perkeltų į funkcionuojančią tikrovę, kad sukurtų visuomenę, kurios nariai veiktų ir reaguotų pagal fiktyvaus pasaulio taisykles. Jų dėka sąjūdžiai fantastines savo melagystes padaro labiau ir plačiau priimtinas, gali plėsti savo propagandą švelnesnėmis, respektabilesnėmis formomis, kol pagaliau visa atmosfera apnuodijama totalitariniais elementais, kurie sunkiai atpažįstami patys savaime, o atrodo kaip normalios politinės reakcijos ar nuomonės⁶⁰.

Tiek „Tiesoje“, tiek „Komjaunimo tiesoje“ tarptautinės naujienos buvo skelbiamos paskutiniajame, ketvirtame, laikraščio puslapyje. Taigi ir informacija apie NATO įkūrimą atsidūrė ten pat. Pirmąsias naujienas pavyko aptikti jau 1949 m. kovo 13 d.⁶¹, tai yra prieš tris savaites, kai šalys steigėjos balandžio 4 d. pasirašė sutartį. Galima manyti, jog tokiu išankstiniu bei ilgalaikiu informavimu valdžia siekė planuoto efekto – būtent, kad žmonės tvirtai įtikėtų tuo, kas jiems skelbiama. Totalitariniu auklėjimu visada buvo siekiama ne įdiegti įsitikinimus, o sunaikinti sugebėjimą apskritai suformuoti kokius nors įsitikinimus.

Nuo minėtosios kovo 13-osios kiekvieną dieną „Tiesoje“ pasirodydavo bent po porą straipsnių, susijusių su NATO ir visus du mėnesius ši naujiena dominavo tarptautinių įvykių apžvalgoje. „Komjaunimo tiesoje“ pirmasis pranešimas pavadinimu „Paskelbtas Šiaurės Atlanto pakto tekstas“ apie NATO pasirodė 1949 kovo 20 dieną⁶².

Svarbu pastebėti, jog faktinė medžiaga sudarė minimalią informacijos dalį. Be keletos datų, bei publikuoto NATO sutarties teksto, didžiąją straipsnių dalį sudarė taip vadinamosios interpretacijos. Iš bendro konteksto išimami pasisakymai, įvykiai buvo karpomi, analizuojami ir

⁶⁰ Arendt H. Totalitarizmo ištakos – Vilnius, 2001, 487 p.

⁶¹ Šatilovas A. Pasaulinis taikos šalininkų kongresas // Tiesa – 1949, kovo 13d., Nr. 60, 4 p.

Italijos darbo žmonės protestuoja prieš Italijos įtraukimą į Atlanto pakta // Komjaunimo tiesa – 1949, kovo 13d., Nr. 53, 4 p.

⁶² Paskelbtas Šiaurės Atlanto pakto tekstas // Komjaunimo tiesa – 1949, Nr. 57, 4 p.

iškreiptos formos pateikiami plačiau visuomenei. Visa tai sudarydavo situaciją, kurioje teoriškai nesuklastota, bet tam tikru būdu apdorota ir todėl neteikianti nešališkos informacijos, pasitarnaudavo propagandos sklaidai.

Bet kokie su užsienio politika, tarptautinėmis problemomis susiję tekstai pasirodę 1949 metų tarybinėje spaudoje negali būti interpretuojami niekaip kitaip kaip tik politiniai. Politinio teksto apžvalga iš retorikos, stiliaus, teksto teorijos ir komunikatyvumo pozicijų leidžia nustatyti kiek efektyviai buvo veikiami gyventojai ir koks NATO įvaizdis galėjo susiformuoti jų sąmonėje susipažinus su to meto publikacijomis.

To meto tekstas tai nuomonės, bet ne faktų pateikimas. Viskas būdavo išspraudžiama į siaurus komunistinės ideologijos rėmus, pasireiškiančius trumpais, „darbo liaudžiai“ aiškiais terminais. Tokiu atveju svarbiausia buvo ne medžiagos surinkimas, bet kruopštus faktų rūšiavimas, simbolių pasirinkimas, vienu ar kitų momentų pabrėžimas, retorinės, vaizduojamosios priemonės, turėjusios pateikti skaitytojui supaprastintą problemos suvokimą.

Žinoma, jog joks tekstas negali atkurti objektyvaus pasaulio vaizdinio. Politinis tekstas, kaip ir bet kokia ideologinė konstrukcija, sukuria naują realybę – nauja komunikacinę terpę. Be to kiekvienas politinis tekstas turi savo standartinę idėjų ir simbolių rinkinį, kuriantį to teksto esmę. Iš idėjų ir simbolių kuriamos tekstinės struktūros, sudarytos tokiu principu, jog vienas komunikuojantysis (šiuo atveju oficialios valdžios atstovai, laikraštis) perduoda savo šifruotes kitam komunikuojančiajam (gyventojams). Perdavimas vyksta su užslėpta komunikacinę, kognityvinę ir socialinę prasmę. Pagrindinis tokio teksto uždavinys – įtikinti auditoriją ir mobilizuoti ją dėstomo požiūrio palaikymui.

„Tiesos“, „Pravdos“ ir kitų sovietinių laikraščių tekstai – tai konkreti struktūra, neegzistuojanti pati savaime. Sovietinė periodinė spauda – tai ne spauda kaip tokia ir netgi ne penktoji kolona, tai neatsiejama, integruota visos sistemos dalis, turinti funkciją, informuoti ir palaikyti nustatytą gyventojų informavimo lygį. Džordžas Orwellas savo knygoje-parodijoje „Gyvulių ūkis“ ši momentą pavaizdavo labai taikliai – po kiekvieno vadovybės žingsnio jis būdavo interpretuojamas, „aprengiamas“ ideologiniais drabužiais ir pateikiamas gyventojų svarstymui drauge pateikiant visas išvadas, su kuriomis galima būdavo tik sutikti. Priešinga nuomonė tokiomis sąlygomis – netoleruojama.

Labai svarbus momentas, tokiu tekstų tarpusavio sąsaja – viename numeryje pasirodęs tekstas, būtinai bus susijęs su kitais tos pačios rubrikos tekstais ir iliustracijomis. Kiekvienas jų gali būti suvokiamas kaip atskira, tačiau tuo pat metu yra integrali visos rubrikos dalis. Keli tokie tekstai tarsi papildo vienas kitą ir argumentuoja savo teisingumą. Tokiam išpūdžiui sustiprinti būdavo pateikiami išoriškai įvairūs tekstai – pavyzdžiui užsienio spaudos apžvalgos, kuriose išreiškiama ta pati nuomonė kaip ir analogiškuose sovietiniuose tekstuose. Vakarų Europoje ar

JAV pasirodžiusių tekstų, reikšiančių paramą tarybiniam perspausdinimui sudarytojų nuomonė turėjo tik dar labiau pabrėžti tarybinių tekstų teisingumą, o ne atvirai – parodyti, jog „tenai“ vyrauja nuomonių įvairovė, o čia (Sovietų Sąjungoje) reiškiamas tik vienas požiūris.

Simbolis jungiantis visus šiuos tekstus į bendrą visumą – karikatūra. Dažniausiai ji eidavo per visą puslapio apačią. Toks sujungimas labai simbolinis – tai tarsi visų tekstų pamatas. Kita karikatūros prasmė labiau praktinė – juk nepaisant skelbiamų šūkių dauguma gyventojų arba nemokėjo skaityti arba skaitė labai blogai, todėl nevisada galėjo suvokti kas rašoma tekstuose. Be to tai reikalaujavo tam tikrų pastangų, o karikatūra šiuo atžvilgiu būdavo naudingesnė – ji išsiskirdavo esminius momentus ir padėdavo įsiminti tai, ką valdžia ir norėjo, kad žmonės įsimintų.

Jau vėliau tekstų ir karikatūrų pagrindu buvo kuriamos kitos propagandos priemonės – atsišaukimai, plakatai. Tekstai apima kitas komunikacijos kalbas (socialinę, ekonominę, kultūrinę ir kt.).

2.2. PROPAGANDINĖ KAMPANIJA SOVIETINĖJE SPAUDOJE

„Pravdos“ laikraštis buvo pagrindinis to meto spaudos oficiozas. Jo skleidžiama informacija buvo orientuota ne tik į eilinius gyventojus, bet ir į aukštesnio lygio auditoriją. Per laikraštį buvo subtiliai buvo reiškiamas valdžios valia ir teikiami nurodymai tolimesniam veikimui, t.y. buvo reiškiamas oficiali valdžios pozicija vienu ar kitu klausimu.

1949 metais istoriniu atžvilgiu buvo be galo svarbūs. Kalbėta ne tik apie NATO, bet ir apie Europos Tarybos (toliau – ET) kūrimą, buvo švenčiamas SSRS vadovo J. Stalino jubiliejus, Jugoslavija nepabūgusi pasmerkimo, pradėjo vykdyti nepriklausomą politiką.

1949 metų rugsėjo 25 dieną Sovietų Sąjungos naujienų agentūra (toliau – TASS) pranešė, jog SSRS disponuoja branduoliniu ginklu. SSRS aktyviai rėmė Taikos šalininkų judėjimą, kurio pasauliniai kongresai įvyko Paryžiuje ir Prahoje 1949 metais.

Visi šie procesai prasidėję mūsų nagrinėjamoju nesibaigė ir tęsėsi dar daugybę metų. Štai pavyzdžiui Taikos šalininkų kongreso Stokholmo sesijos atsišaukimą dėl atominio ginklo draudimo pasirašė 115,5 mln. SSRS piliečių, o 1951 metais SSRS AT priėmė Taikos gynimo įstatymą⁶³. Visa tai atsispindėjo sovietinėje spaudoje.

Iš viso per aktyvios prieš NATO nukreiptos propagandos laikotarpį laikraštyje pasirodė daugybė straipsnių ir žinučių vienaip ar kitaip susijusių su Šiaurės – Atlanto karine organizacija. Ši problema buvo nagrinėjama 24-iose „Pravda“ dienraščio numeriuose. Per visą laikotarpį šiame dienraštyje pasirodė tik keturios karikatūros (**žr. priedus Nr. 12, 13, 14, 15**).

⁶³ История СССР/ Под. ред. Н. Е. Артемова – Москва, 1982, Т. 2, с. 239

Visų be išimties tekstų aksioma – Šiaurės Atlanto organizacijos kūrimas naudingas tik JAV ir jos kūrimas vyksta šios valstybės iniciatyva. Aplink šią paradigmą ir yra vystomas įvykių siužetas.

Pirmoji žinia susijusi su Šiaurės Atlanto pakto organizacija pasirodė visu mėnesiu anksčiau negu sovietinėje „Tiesoje“⁶⁴. Tai SSRS Užsienio reikalų ministerijos (toliau – URM) pareiškimas „dėl Šiaurės Atlanto pakto“⁶⁵. Pareiškimui skiriamas antras ir trečias laikraščio puslapiai. Tekstas yra oficialus ir aiškiai struktūruotas. Kiekviena frazė jame yra pasverta.

Kadangi tokio didelio teksto suvokimas yra gana sudėtingas reiškinys, o jo interpretacijų būti negalėjo, galėjo pateikiama santrauka. Santraukos esmė – dvi pagrindinės išvados. Pirmoji išvada skirta dvišalių santykių pablogėjimo priežastims paaiškinti. Joje pabrėžiamas pasaulio skilimas į blogio ir gėrio ašį. Iškeliama paviršių faktą, jog JAV ir D. Britanija pirmosios pradėjo kalbą apie karinės organizacijos kūrimą, tvirtinama, jog SSRS yra priversta imtis atsakomųjų priemonių.

Rašoma, jog „Tarybų Sąjunga kaip ir ligi šiol kovos už laisvą demokratinį pasaulį ir prieš bent kokius karo kurstytojus. „šalia bent kokių karo kurstytojų“, tuoj pat minimi JAV ir Anglijos „bandymai agresyviai plėsti savo įtaką pasaulyje“⁶⁶.

Šioje kovoje Sovietų Sąjunga įvardija ir savo sąjungininkus – „visa taikiai nusiteikusias pasaulio valstybes, kurios yra mačiusios tik ką praėjusio karo baisumus ir atstumia bent kokius karo kurstytojų piktus kėslus“⁶⁷.

Antroji išvada dubliuoja pirmąją. Joje pastebima, jog bandoma sugriauti Jungtinių tautų organizaciją (toliau – JTO), kuri iki šiol bent šiek tiek tramdydavo agresorius. Ir todėl Sovietų Sąjunga turi apsaugoti ne tik organizaciją nuo suirimo, bet ir išsaugoti aukštą jos autoritetą, kuri ši pamažu pradeda prarasti. Išreiškiamas mintis, jog SSRS yra pasirengusi paimti situaciją į savo rankas, jeigu JAV neatsisakys nuo dabartiniu savo planu.

Ši informacija taip pat buvo dubliuojama ir baltarusiškame leidinyje „Zvezda“ – viename pagrindiniu to meto baltarusiškų laikraščių. Jame tokio pat turinio pranešimas tik baltarusių kalba pasirodė jau kita diena po analogiško pranešimo „Pravdoje“. Tiesa jis buvo išplėstas redaktorių komentarais ir prasidėjęs antrajame puslapyje užėmė visą likusį keturių puslapių laikraščio plotą⁶⁸.

⁶⁴ Šatilovas A. Pasaulinis taikos šalininkų kongresas// Tiesa – 1949, kovo 13d., Nr. 60, 4 p.

⁶⁵ Заявление Министерства Иностранных Дел СССР о Северо-атлантическом пакте Правда 29 января № 29, 2-3 p.

⁶⁶ Ten pat, 2 p.

⁶⁷ Ten pat, 3 p.

⁶⁸ Заява Міністерства Замежних Спраў СССР аб Паўночна-атлантычным пакце, Звезда, 30 студзеня, № 21, 2 – 4 p.

Be to, jog 1949 metais įsikūrė NATO karinė organizacija, šie metai Sovietų Sąjungai dar buvo svarbus tuo, jog buvo švenčiamas tuometinio vadovo Josifo Stalino 70-io jubiliejus. Priimdamas kaip pagrindą Nikolajaus Černyševskio, XIX amžiaus revoliucionieriaus, socialisto, vienos iš kontraversiškesnių socializmo atmainų – furjerizmo, šalininkų, mintį apie gyvenimo primatą meno atžvilgiu, totalitarizmas negalėjo sukurti nieko išskyrus mitą apie laimingą liaudies gyvenimą, kuri kuria pati liaudis, vadovaujama genialaus Vado⁶⁹. Todėl šis faktas taip pat buvo išnaudojamas spaudoje. Pozicijos teisingumui patvirtinti, buvo remiamasi šio žmogaus autoritetu, cituojami jo atsakymai, pastebėjimai, komentarai.

Galutinai socialistinis realizmas buvo suformuotas pirmajame visasąjunginiame sovietinių rašytojų suvažiavime, po A. Ždanovo, kalbos: „Draugas Stalinas pavadino žmonių sielų inžinieriais. Kokias pareigas suteikia mums šis titulas. Pirmiausia tai reiškia, pažinoti gyvenimą, tai yra teisingai jį pavaizduoti, ne scholastiškai, ne negyvai, ne šiaip kaip „objektyvią realybę“, bet pavaizduoti revoliucinės raidos tikrovėje. Tuo pat metu tikrovė ir istorinis konkretumas visų pirma turi atitikti proletariato auklėjimo socialistinio realizmo dvasioje reikalavimus“⁷⁰.

Jau sausio 31 dienos numeryje pateikiami Stalino atsakymai JAV naujienų agentūrai International News Servis (toliau – INS). Jų metu užsimenama ir apie agresyvius JAV planus. Atsakymų labai nedaug, matoma, jog jie sutrumpinti. Informacija koncentruota, skirta vietiniam vartotojui ir liečia tik aktualius klausimus.

Visos ateinančios savaitės numeriuose vyksta pateiktų atsakymų aptarimas. Cituojami įvairių šalių pareiškimai ir atsiliepimai, dėl Stalino pozicijos vienu ar kitu klausimu⁷¹.

Į vieną katilą yra sudedama ginklavimosi ir nusiginklavimo problema. Beveik kiekvienam iš 24-ių numerių būdingos trumpos žinutės, pranešimai iš įvairių pasaulio valstybių.

Konkrečios vietos skirtos būtent tarptautinėms naujienoms nėra. Dažniausiai jos dedamos į paskutinį, ketvirtąjį laikraščio puslapį, tačiau jeigu pasirodydavo reikšminga informacija, ji užimdavo ir antrąjį, ir trečiąjį puslapį.

Nuo „Tiesos“ „Pravda“ skyrėsi ir tuo, jog savaitgaliais laikraštis būdavo didesnis – 8 puslapių. Neretai ir šiame savaitgalio numeryje tarptautinėms naujienoms buvo skiriama iki pusės ir daugiau viso naudingojo ploto.

Kaip ir „Tiesoje“ šiame laikraštyje yra naudojama priešpriešos taktika – gėrio ir blogio kova. Tam kad skaitytojas suvoktų agresyvią NATO prigimtį, jam yra pateikiami gėrio, taikos

⁶⁹ Голомшток И. Н. Тоталитарное искусство – Москва, 1994, с. 117

⁷⁰ Голомшток И. Н. Тоталитарное искусство – Москва, 1994, с. 119

⁷¹ Иностранные отклики на ответы товарища И. В. Сталина на вопросы Кингсбери Смига Правда 03 vasaris № 34 с. 3

pavyzdžiai. Tokiais pavyzdžiais per nagrinėjamą laikotarpį tapo du reiškiniai – J. Stalino pasiūlymas dėl „Taikos pakto“⁷² ir „Pasaulinis taikos šalininkų kongresas“⁷³.

„Taikos paktas“ pirmąkart buvo apminėtas JAV žurnalistams J. Stalino interviu, išspausdintame sausio 31 dieną. Stalinas pareiškė, jog SSRS vyriausybė pasirengusi sudaryti Taikos paktą ir nusiginkluoti, jeigu tą patį darys JAV ir jos sąjungininkai. J. Stalinas taip pat pareiškė nematęs kliūčių susitikimui su H. Trumenu. Įdomi detalė, jog žurnalistas į J. Staliną kreipiasi – Jūsų šviesybe⁷⁴.

Plačiau apie šį reiškinį nebuvo kalbama. Jis buvo siejamas su ne kartą Sovietų Sąjungos pareikštu siūlymu nusiginkluoti. Tik dar kartą vasario 6 dienos numeryje atsiliepiamų į Stalino interviu kontekste pasirodė publikacija, daugiareikšmiu pavadinimu „Kodėl JAV atsisakė Taikos pakto?“⁷⁵.

Straipsnis „Kodėl JAV atmetė Taikos pakto pasiūlymą?“ yra publikuojamas pirmajame puslapyje. Jis pradamas žodžiais: „Draugo I. V. Stalino atsakymai ponui Kenigsberui Smitui lyg žaibo greitumu apskriejo visą pasaulį ir yra visos pasaulio bendruomenės dėmesio centre“⁷⁶. Iš pradžių rašoma apie milijonų žmonių svajones, kad JAV ir SSRS pasirašytų Taikos paktą. Taikos paktas numatė bendros deklaracijos paskelbimą ir veiksmų nukreiptų parodyti, jog šalys nėra priešiškos viena kitai, vykdymą. Tačiau ši pozicija visiškai prieštarauja JAV vadovybės planams, kuriuose planuojama aštrinti situacija ir plėsti jų pačių pradėtą Šaltąjį karą. „Taikos paktui“ amerikiečiai priešpastato taip vadinamąjį „karo paktą“. Cituojama JAV atstovo argumentacija, kurioje šis pareiškia, jog JAV nepasirašys sutarties, nes šalys ir taip yra JTO narės ir jau yra pasižadėjusios nekariauti viena prieš kitą. Tai melas, nes jau 1948 metais JAV sukūrė karinį bloką „Vakarų sąjungą“, dabar ji kuria dar agresyvesnę organizaciją „Šiaurės – Atlanto paktą“⁷⁷. JAV pozicija pateikiama kaip atsikalbinėjimas ir be to labai primityvus.

Keli numeriai tiek „Pravdoje“, tiek „Zviazdoje“ buvo skirti užsienio atsiliepiamams į Stalino atsakymus, užsienio naujienų agentūrai. Viename jų iš jų įkomponuotas „Nacionalinės Amerikos – Tarybų Sąjungos draugystės tarybos“ laiškas Hariui Trumenui, kuriame reikalaujama atsižvelgti į J. Stalino pasiūlymus⁷⁸.

„Pravdos“ propagandinėje kampanijoje galima išskirti dvi esmines datas – kovo 19-ąją ir balandžio 22-ąją. Pirmoji data – tai NATO sutarties teksto paskelbimas, antroji – prasidėjęs Taikos šalininkų kongresas.

⁷² Почему США отклонили предложение о Пакте Мира? Правда 6 февраля, № 37, с. 1

⁷³ Почему США отклонили предложение о Пакте Мира? Правда 6 февраля, № 37, с. 1

⁷⁴ Адказ І. В. Сталіна на тэлеграму Кінгсбэры Сміта, Звязда, 4 лютага, № 24, с. 1

⁷⁵ Почему США отклонили предложение о Пакте Мира? Правда 6 февраля, № 37, с. 1

⁷⁶ Ten pat

⁷⁷ Ten pat

⁷⁸ Замежныя водгуки на адказ І. В. Сталіна генеральнаму еўрапейскаму дырэктару агенцтва «Інтэрнэйшнл Ньюз Сервіс» Кінгсбэры Сміту, Звязда, 5 лютага, № 25, с. 4

Kovo 19-ąją dieną įdėtas trumpas pranešimas, jog paskelbtas Šiaurės Atlanto sutarties tekstas⁷⁹. Po dienos analogiškas pranešimas atsiranda ir baltarusių spaudoje⁸⁰. Tame pačiame puslapyje platus pranešimas, susidedantis iš įvykių įvairiose užsienio valstybėse „Užsienio šalyse plečiasi judėjimas už Pasaulinio taikos šalininkų kongreso kvietimą“. Kiekviename tokio pobūdžio pranešime būna informacija arba iš JAV arba iš D. Britanijos, kitos valstybės įvairuoja⁸¹.

Nuo kovo 20 ir balandžio 1 dienos „Pravdoje“ ketvirtasis puslapis skiriamas be tik dviem svarbiausioms temoms – pasiruošimui tarptautiniam Taikos šalininkų kongresui ir masinėms manifestacijoms nukreiptoms prieš Šiaurės – Atlanto sutarties organizaciją. Remiantis laikraščiu, daugiau per dešimties dienų laikotarpį pasaulyje nieko nevyko. Jis buvo susiskaldęs ir ne tiek į taikos šalininkus ir priešininkus, kiek į gyventojus ir kapitalistinių valstybių vyriausybes.

Kovo 20 dieną paskutiniame ketvirtajame puslapyje skelbiamas NATO sutarties tekstas. Jame be trumpinimų skelbiamas visas Šiaurės – Atlanto sutarties tekstas⁸². Po tekstu dedami užsienio spaudos pranešimai apie „slaptus pakto punktus“, kuriuose „numatyta įtraukti į NATO sudėtį vakarų Vokietiją“⁸³.

Balandžio 1 dieną „Pravdoje“, antrajame puslapyje skelbiamas „TSRS memorandumas dėl Šiaurės Atlanto susitarimo“⁸⁴. Įdomu, jog tas pats tekstas, ta pat dieną pasirodo ir baltarusiškojo spaudoje, nors lyginant šiuos du laikraščius, visą laiką buvo vienos dienos atsilikimas. Abiejuose laikraščiuose skelbiama Italijos komunistų partijos vadovo Palmiro Toljačio kalba⁸⁵.

Balandžio 26 dieną pasibaigus Pasauliniam taikos šalininkų kongresas. Jau kitos dienos numeryje yra paskelbiamas Manifestas. Tekste riebesniu šriftu paryškinti trys žodžiai – naujo karo grėsmė. Visas ketvirtas puslapis skiriamas šiam klausimui nagrinėti. Paskelbiama nuolatinio taikos šalininkų komiteto sudėtis⁸⁶.

Įtampa pamažu slūgsta. Vis dar rašomos žinutės apie šalių, įstojusią į NATO, gyventojų protestus, bet tai jau žinutės, o ne straipsniai. Palaipsniui pereinama prie kitos temos – naujai kuriamos Europos Tarybos kritikos ir menkinimo. Ji lyginama su XIX amžiuje gyvavusią „Šventąja sąjunga“ susitarusia malšinti revoliucijas siekiant išsaugoti status quo⁸⁷.

⁷⁹ Опубликование текста Северо-атлантического пакта Правда, 19 марта, № 78, с. 4

⁸⁰ Апубликаванне тэксту Паўночна-атлантачнага пакта, Звязда, 20 сакавіка, №57, с. 4

⁸¹ В зарубежных странах ширится движение за созыв Всемирного конгресса сторонников мира, Правда, 19 марта, № 78, с. 4

⁸² Текст Северо-атлантического пакта, Правда, 20 марта, № 79

⁸³ Газета «Де ваархейд» о секретных статьях Атлантического пакта, правда, 20 марта, № 79

⁸⁴ Меморандум Правительства СССР о Северо-атлантическом договоре, Правда, 1 апреля, № 91, с. 2

⁸⁵ Выступление Тольятти на пленуме ЦК Итальянской компартии, Правда, 1 апреля, № 91, с. 2

⁸⁶ Манифест Всемирного конгресса сторонников мира, Правда, 27 апреля, № 117, с. 4

⁸⁷ Международное обозрение. Кому нужен так называемый Европейский совет.

Tradicinės visiems nagrinėtiems laikraščiams yra užsienio spaudos apžvalgos. Jos būdingos ėjusiems tiek lietuvių, tiek rusų kalba. Būtina tokios apžvalgos sąlyga, paminėti ne tik laikraščio pavadinimą, bet ir valstybę, kurioje jis yra leidžiamas.

Tradiciška taip pat propagandai išnaudoti šventės. Kovo 8-oji, gegužės 1- oji, gegužės 9 – oji. Vienaip ar kitaip šios šventės priešpastatomos karinei NATO organizacijai. Remiamasi autoritetais, iškilių asmenybių, komunistinių organizacijų vadovų, mokslininkų pasisakymais. Štai tarptautinės moters dienos proga antraštės mirga pavadinimais – „Kovoje už taiką Prancūzijos moterys negailės savo jėgų“⁸⁸.

Tą pat proga cituojamos ir Prancūzijos moterų organizacijos vadovės. „Kiekvienais metais moterys kovoja už savo teises“, – milijonų moterų vardu kalbėjo Ježeni Kotan. „Šiais metais vienas kovos aspektas yra svarbesnis už visus kitus, todėl kad nuo jo priklauso viskas kita. Tai kova už taiką“. „Mes susirinkome čia, kad pasakytume ne karui, kuris yra rengiamas prieš Tarybų Sąjungą ir prieš Prancūzijos liaudį“, – sakė Koldzin Šoma, „Prancūzijos moterų sąjungos“ pirmininkė⁸⁹.

„Tiesoje“ spausdinta daug publikacijų apie tai, kaip kitos užsienio šalys vertina NATO įkūrimą. Laikraštis tiesiog cituoja užsienio spaudą, kritikuojančią bloką. Tokiu būdu sovietinė propaganda savo gyventojams sudarė solidarumo ir susitelkimo įspūdį – va kiek mūsų daug ir mes pasipriešinsime Vakarams. Masės nepasitiki savo akimis ir ausimis, o tik vaizduote, kurią gali užvaldyti bet kas, kas kartu yra ir universalu, ir pastovu savaime. Mases įtikina ne faktai ir ne sufabrikuoti faktai, o vien pastovumas tos sistemos, kuriai jos tariamai priklauso. Tai patvirtinama ir karikatūromis (žr. priedą Nr. 7).

Daugiausiai yra cituojami užsienio kompartijų veikėjai, kurių pasisakymai atitinka ir net stiprina SSRS poziciją. Štai Vokietijos komunistai užsistoja SSRS: „Kadangi Tarybų Sąjunga niekuomet nebuvo ir niekuomet nebus agresorium, aiškiai matyti tikrieji Amerikos imperialistų kėsmai kuriant Atlanto paktą“⁹⁰. Pažymėtina ir tai, kad buvo cituojami tik komunistai, ar jų ideologijai neprieštaraujantys veikėjai. Laikraščiuose gausu JAV piliečių atsiliepimų apie NATO. Visi jie smerkė aljansą ir jo akivaizdoje gynė SSRS interesus. „Tiesa“ rašydavo ir apie bloko šalininkus amerikiečius, bet visuomet išskirtinai neigiamai, akivaizdžiai šaipėsi iš jų kalbų ir nevengė komentarų. Štai JAV atstovų rūmų deputatas Kenonas vadinamas „žmogėdra“⁹¹, tokiu jis ir vaizduojamas (žr. priedą nr. 5, 10, 15).

SSRS spauda daug rašė apie visose šalyse vykusius protestus prieš NATO, valdžiai parankesnė buvo informacija, skelbianti apie liaudies pasipriešinimą šalyse steigėjose. Štai

⁸⁸ «В борьбе за мир женщины Франции не пощадят своих сил», Правда, 8 марта, № 67, с.4

⁸⁹ «В борьбе за мир женщины Франции не пощадят своих сил», Правда, 8 марта, № 67, р.4

⁹⁰ Vokietijos komunistų partija apie Šiaurės Atlanto paktą // Tiesa – 1949, Nr. 67, p. 4

⁹¹ Italijos demokratinio jaunimo atsakymas į žmogėdrišką Kenono pasisakymą // Tiesa – 1949, Nr. 77, p. 3

Danijoje įvyko sąjūdis prieš prisijungimą prie Šiaurės Atlanto sąjungos. „Belgijos darbo žmonės gina taiką“ – skelbė kita antraštė. Tarptautinė žurnalistų organizacija parėmė pasiūlymą sušaukti Pasaulinį taikos šalininkų kongresą. Prahoje tarptautinė žurnalistų organizacija, atstovaujanti 23 šalių žurnalistams, rėmė taikos planus.

„Romos darbo žmonės protestuoja prieš Italijos įjungimą į Šiaurės Atlanto pakta“ – tai bene dažniausiai „Tiesoje“ pasitaikančios antraštės. Susidaro įspūdis, kad SSRS pozicijai parankiausia buvo Italijos kompartijos veikla. SSRS spaudoje cituojamas ekspresyvus italų komjaunuolių pareiškimas: „Vyriausybinių partijų mėginimas įvelti Italiją į Atlanto pakta gresia įstumti mūsų šalį į naują karą Amerikos imperialistų interesais. Romos jaunuoliai ir jaunuolės! Mums yra gerai atmintinas Musolinio plieninis paktas, kuris įvėlė mus į katastrofą. Tiems, kurie nori dar kartą mus pasiūsti į skerdynes, mes sakome: „Ne!“. Susitelkime kovai ginti taiką ir nepriklausomybę!“⁹². Ir apskritai „Komjaunimo tiesoje“ daug rašoma apie Italijos jaunimo veiklą prieš NATO. Tūkstančiai jaunuolių protestavo prieš URM. „Policininkų smūgiai užgriuvo protestuotojus ir praeivius“. Sakoma, kad policininkai „besivydami demonstrantus išdaužė daug vitrinų universalinėse parduotuvėse“.

Kitą dieną – antraštės skelbia „Italijos darbo žmonės protestuoja prieš Italijos įtraukimą į Atlanto pakta“, „Italijos tauta atmeta Atlanto pakta“. Rašoma, jog žmonės atsisako dirbti ir rengia demonstracijas didžiausiuose Italijos miestuose. Įsitraukia visų specialybių atstovai – chemikai, keramikai, pramonės darbininkai, kalnakasiai, „o taip pat moterys ir bedarbiai“⁹³. SSRS laikraščiai noriai cituoja ir daro ištisas Italijos spaudos apžvalgas. Atskleidžiama, jog šalies policija imasi griežtų sankcijų, ypač balsavimo dėl NATO sutarties parlamente dieną. Pranešama apie demonstrantų sušaudymą Terni mieste.

Akivaizdus subjektyvus žinių pateikimas: „krikščionių demokratų partijos sekretorius Džiuzepė Kapi, mėgino teigti, jog Atlanto paktas esą kuriamas „ne karui“, o „savitarpio pagalbai“⁹⁴. Matome, kad spauda iš anksto nuteikia skaitytoją prieš tą veikėją, neduodama pasisakymo teksto be komentarų. Čia taip pat rašoma, jog komunistas deputatas viešai parlamente atskleidė apgaulę – Italijos valdžia pati pasiprašė priimama į NATO, nors viešai deklaravo, kad nesiprašo ir neveda jokių derybų. Tomis dienomis Italijos generolas Vašingtone pasiūlė amerikiečiams karines bazes Apeninų pusiasalyje. Tokių skandalingų faktų dėka dar kartą triumfuoja komunistas – apgaulės demaskuotojas. Komunistai ir jų kalbos bei idėjos iškeliamos, o kitų, oponuojančių – pasmerkiamos. Ištisai cituojamos tik komunistų kalbos, o kitos politinės orientacijos atstovų – perpasakojamos, nevengiant aštresnių komentarų, skambesnės leksikos (pvz., „supuvusių vakarų pakalikai“). „Komjaunimo tiesa“ skelbia, kaip

⁹² Romos darbo žmonės protestuoja prieš Italijos įjungimą į Šiaurės Atlanto pakta // Tiesa – 1949, Nr. 61, 4 p.

⁹³ Italijos darbo žmonės protestuoja prieš Italijos įtraukimą į Atlanto pakta // Komjaunimo tiesa – 1949, Nr. 53, 4 p.

⁹⁴ Faktai demaskuoja... // Komjaunimo tiesa – 1949, kovo 29d., Nr. 61, 4 p.

niujorkietės sutiko Didžiosios Britanijos ministrą pirmininką: „Važiukite namo p. Čerčili, mes norime taikos!“⁹⁵.

Tuo pat metu, kai yra išaukštinami savi herojai, nebijoma sumenkinti priešininkų, vartojant labai paprastus buitiskus pavyzdžius, kartais primenančius žargoną. Štai JAV gynybos ministras Kenonas pavadinamas žmogėdra⁹⁶.

Išskirtinis „Pravdos“ bruožas – autoriniai straipsniai. Straipsniai tarptautine tematika buvo spausdinami periodiškai ketvirtajame laikraščio puslapyje. Visi jie nagrinėjamoju laikotarpiu buvo nukreipti prieš NATO, JAV ir jos sąjungininkes.

Autoriniai straipsniai aktualia tema pasirodydavo daugmaž vieną kartą per savaitę. Pirmąjį su mūsų nagrinėjama tematiką susijusi straipsnį pavyko užfiksuoti kovo 10 d. „Pravdos“ numeryje. Tai V. Pavlenkos „Taikos gynimo manifestas“⁹⁷. Jame vartojama šaltojo karo sąvoka. Sukėlus šį karą kaltinami vakarai. Tekste rašoma: „šaltasis karas, kurį tęsia kapitalistinės monopolijos ir jų agentai, prieštarauja blaiviam žmonijos protui“. Baigiamas straipsnis keistai ir nelabai analitiškai. Galima spėti, jog keli jame panaudoti šūkiei, atsirado tam, kad sudomintų skaitytoją ir parengtų jį kitų straipsnių skaitymui. „Už taiką draugai rašytojai. Už taiką draugai mokslininkai. Už taiką moteris. Nieko karo kurstytojams. Viskas tiems kurie gyvena vardan gyvenimo, taikos ir laisvės“⁹⁸.

Jau kitą kovo 11d. dar vienas autorinis J. Viktorovo straipsnis pradėdanti naują publikacijų seriją „Nuosekli TSRS kova už taiką ir saugumą“⁹⁹. Jis spausdinamas laikraščio rubrikoje „tarptautinė apžvalga“. Per patį prieš NATO nukreiptos isterijos įkarštį ši rubrika tapo nuolatine. Pirmoji šios serijos publikacija „Kam naudingos ginklavimosi varžybos?“.

„Nerangūs karo kurstytojų manevrai“ parodo dar vieną aktyviai proteguojama „Zviazdoje“ mintį – kapitalistinių valstybių vyriausybės bijo piliečiams pasakoti apie savo planus, nes bijo, jog bus pasmerktos. SSRS to daryti nebijo, nes tarybinės vyriausybės planai atitinka liaudies lūkesčius¹⁰⁰.

Nuo kovo 15 dienos toje pačioje rubrikoje „Nuosekli TSRS kova už taiką ir saugumą“ atsiranda nauja niša – įvairūs „progresyvūs“ veikėjai (rašytojai, visuomeninių organizacijų vadovai, nariai) pasisako prieš karą ir už taiką¹⁰¹. Paraleliai puslapis, kuriame pasirodo šie pasisakymai, užpildomas informacija apie plintantį judėjimą, nukreiptą prieš Šiaurės – Atlanto

⁹⁵ „Važiukite namo, p. Čerčili, mes norime taikos!“ // Komjaunimo tiesa – 1949, Nr. 61, 4 p.

⁹⁶ Italijos demokratinio jaunimo atsakymas į žmogėdrišką Kenono pasisakymą // Tiesa – 1949, Nr. 77, 3 p.

⁹⁷ Павленко П. Манифест в защиту мира, Правда, 10 марта, № 69, с. 4

⁹⁸ Павленко П. Манифест в защиту мира, Правда, 10 марта, № 69, с. 4

⁹⁹ Викторов Я. Советские предложения о сокращении вооружений – удар по поджигателям войны, Правда, 11 марта, № 70

¹⁰⁰ За прочный мир между народами, против поджигателей новой войны!, Правда, 15 марта, № 74

¹⁰¹ За прочный мир между народами, против поджигателей новой войны!, Правда, 15 марта, № 74

paktą. Analogiškai panaši rubrika atsiranda „Zviazdoje“ tik joje spausdinami vietinio lygio veikėjų pasisakymai¹⁰².

Analitinių straipsnių tikslas – aukštesnį išsilavinimą, aukštesnes pareigas užimantys žmonės. Jiems paveikti nebeužtenka piešinuko ar trumpos emociingos žinutės. Tokie straipsniai ne tik formavo argumentuotai neigiamą NATO įvaizdį, bet ir keldavo laikraščio vertę skaitytojo akyse. Tai juk ne abstrakčios valdžios, bet konkretaus piliečio nuomonė. Argumentuota.

Išnaudojamos visos įmanomos aplinkybės. Pirmiausia psichologiniam gyventojų poveikiui. Kadangi 1948 metais SSRS buvo kilęs badas, kalbant apie Šiaurės – Atlanto paktą be minėtųjų būtinai įterpiamas ekonominis faktorius. Pas juos blogiau, žmonės badauja, dėl

Pav. 1 NATO ne tik agresyvi, bet dar ir nuostolinga jos narėms sąjunga.

ginklavimosi. Kuo sparčiau plėsis paktas, tuo blogesnė dalia laukia, prie jo prisijungusių valstybių¹⁰³.

Dalis resursų buvo skiriama pateikiamos informacijos legitimumui patvirtinti, nepriklausomai nuo, kokia tai informacija, nors žinoma ypatingas taikiny, tai JAV.

„Aš pamačiau, kad eilinis SSRS pilietis apie JAV žino neabejotinai daugiau ir mažiau klysta kalbėdamas apie amerikiečius, negu vidutinis

amerikietis nusimano apie gyvenimą Tarybų Sąjungoje. Aš įsitikinau, kad Tarybų Sąjungoje spauda nevykdo jokios kampanijos skirtos neapykantai prieš amerikiečių tautą sukurstyti, tuo pat metu (ir apie tai visiems žinoma) visas JAV spaudos ir radijo galia nukreipta prieš tarybinę liaudį“¹⁰⁴, - rašoma Anabelos Biukar knygoje, kurios ištrauka pateikiama viename iš straipsnių.

Vakarų valstybės sutrukdė taikų Vokietijos klausimo sprendimą. Jie vykdė politiką, nukreiptą į separatinės Vakarų Vokietijos valstybės kūrimą. 1949 metais sukurta valstybė buvo įjungta į NATO sudėtį.

¹⁰² За трывалы дэмакратычны мир паміж народамі, супраць падпальшчыкаў вайны! Письменники БССР адзінадушна падтрымліваюць прапанову аб скліканні сусветнага кангрэса прыхілбнікаў міру, Звязда, 20 сакавіка, № 4, с. 4

¹⁰³ Журнал «Стейтист» об экономическом обзоре на 1949 г. английского правительства и об Атлантическом пакте, Правда, 1 апреля, № 91, с. 4

Ухудшение экономического положения Англии, Правда, 23 мая, № 143, с. 4

¹⁰⁴ Козев Н. Американские дипломаты без маски, правда, 1 марта, № 60, с. 3-4

Рав. 1: Кукрыниксы. Кабальна Натовская сеть, в ней можно мигом облысеть. Prieiga per internetą [žiūrėta 2008 02 25]: <http://www.davno.ru/posters/collections/kukryniksy/poster-03.html>

2.3. LIETUVIŠKO IR RUSIŠKO MENTALITETO YPATYBĖS

Rusų kalba ėjusių laikraščių pobūdį nulėmė ne tiek tarybinės, kiek senos dar carinės tradicijos, žmonių mentalitetas. Žinoma iš ten atėjo ne totalitarinė tradicija, bet pastaroji turėjo taikytis prie rusiškojo mentaliteto, tautos raidos ypatumų.

Ideologizuoti kultūrą ir tokiu būdu pajungti ją politinei kovai galima buvo tik ją centralizavus ir veikiant per vieną centrą.

Revoliucija išardė carinius kultūros institutus. Tačiau revoliucinės trečiojo dešimtmečio formos greitai tapo nebeaktualios ir nebeatitiko to laikotarpio keliamų reikalavimų. Ketvirtasis dešimtmetis tai visuotinio totalitarizmo ir centralizacijos epocha. Dešimtmečio pabaigoje sukuriamas organizacinis komitetas, tapęs centriniu valdymo organu ir suvienijęs visų sričių meninius ir kūrybinius kolektyvus. Pamažu buvo stengiamasi taikytis prie žmonių poreikių, tam kad juos lengviau būtų įtikinti¹⁰⁵.

Dar XIX amžiaus pabaigoje atlikto Rusijos valstiečių tarpe tyrimo metu buvo nustatyta, kad neskaitant vyresniųjų, jaunesni valstiečiai (iki 30-ies metų) beveik visi išsilavinę. Bendrame išsilavinusiųjų skaičiuje vienai moteriai tenka trys vyrai. „Pramoniniuose“ kaimuose išsilavinusiųjų skaičius didesnis, pasitaiko raštingų ir valkatų tarpe. Sulaukę 40-ies beveik visi pamiršta raštą ir gali parašyti tik vardą ir pavardę, kitais reikalais yra kreipiamasi į raštininkus. Visiškai nemoka rašyti moteris¹⁰⁶.

Neišsilavinę jokio susidomėjimo knygomis, net jei jiems kažkas skaito, nerodė. Be to neišsilavinę, pavydėjo išsilavinusiems. Išsilavinę pasaulietines knygas skaito vieni, jei knyga religinio pobūdžio, tai paklausyti susirenka dar du, trys žmonės. Neretai knygas skaito dvasininkai pasninko metu, po vakarinių pamaldų. Bendrų skaitymų nėra, seniai mėgsta religines knygas, jaunimas, „ką nors įdomesnio“¹⁰⁷.

Už religinių knygų pirkimą nesibara net beraštės moterys. Pagrindinis kriterijus perkant tokią knygą, tai kad ji kainuotų kuo pigiau ir būtų kuo storesnė. Domėtasi ir knygomis apie žemės ūkį, bet jos brangios. Dėka literatūros 1894 – 98 metu kai kuriose gubernijose didžioji dalis valstiečių įsigijo plūgus, nors į perskaitytas nereligines knygas žiūrима su nepasitikėjimu: „maža ką ten išsigalvoja“¹⁰⁸. Su tokiu pat nepasitikėjimu seniai žiūri į fonografą, geležinkelį, telegrafą, telefoną, bei vadina visa tai antikristo ženklų. Po reformos valstiečiai vis labiau stengėsi išsaugoti senąją tvarką, priešinasi naujovėms, neretai netgi tampa sentikiais¹⁰⁹.

¹⁰⁵ Голомшток И. Н. Тоталитарное искусство – Москва, 1994, с. 154

¹⁰⁶ Фирсов Б. М., Киселева И. Г. Быт великорусских крестьян землепашцев – Санкт-Петербург, 1993, с. 162

¹⁰⁷ Фирсов Б. М., Киселева И. Г. Быт великорусских крестьян землепашцев – Санкт-Петербург, 1993, с. 163

¹⁰⁸ Фирсов Б. М., Киселева И. Г. Быт великорусских крестьян землепашцев – Санкт-Петербург, 1993, с. 165

¹⁰⁹ Фирсов Б. М., Киселева И. Г. Быт великорусских крестьян землепашцев – Санкт-Петербург, 1993, с. 178

Gamta valstiečių tarpe jokių poetiškų jausmų nesukelia ir todėl į autorius idealizuoja jais gamtą, žiūrima kaip į nepilnaverčius. Nemažas susidomėjimas istorija. Labiausiai - 1812 metų Tėvynės karu, 1877m. Turkijos karu, Suvorovo žygiais, Mininu ir Požarskiu, Jermaku. Tačiau kitomis tautomis susidomėjimo nėra. Iš čia ir susidomėjimas istorinėmis knygomis apie karą, carus, karvedžius.

Kadangi mentaliteto pokyčio požiūriu laikotarpis nuo XIX amžiaus pabaigos iki XX amžiaus vidurio nėra didelis, daugelio gyventojų mentalitetas, nepaisant buitinio ir socialinio gyvenimo pokyčių, nepasikeitė. Todėl po karto vėl pabandyta propaganda padaryti labiau „suprantama“ gyventojams. XIX amžiaus pabaigoje pradėjęs kilti susidomėjimas įvykiais užsienyje iki XX amžiaus vidurio tapo itin didelis. Įtakos tam turėjo pasibaigus karui grįžusių namo karių pasakojimai.

Lietuvoje, nors ji po karo ir buvo galutinai integruota į SSRS gyvenimą, situacija buvo visai kitokia. Tam įtakos taip pat turėjo vietos gyventojų mentalitetas. Baudžiava Lietuvoje buvo panaikinta anksčiau negu Rusijoje. Nepaisant spaudos draudimo, lankyti mokyklas Lietuvos teritorijoje pradėta anksčiau.

Lietuva turėjo labai vertingą istoriniu atžvilgiu 20 metų nepriklausomybės laikotarpį, kurio metu, pradėjo formotis patriotinės gyventojų nuostatos. Komunistinė santvarka Lietuvos visuomenės akyse turėjo neigiamą atspalvį ir todėl propagandos priemonės taikytos sovietų valdžios Lietuvoje skyrėsi nuo tų, kurios buvo taikomos Rusijoje.

Pavyko atrasti svarbų faktą, liudijantį apie Lietuvos kaip SSRS teritorijos išskirtinumą. Viename numeriu rašoma, jog „Lietuvos ministrų taryba“ pažadėjo dar aktyviau vykdyti ideologinę propagandą. Šiam aspektui buvo skiriamas nemažas dėmesys. Ir iš tiesų „Tiesoje“ žymiai daugiau prieš NATO nukreiptos medžiagos negu pavyzdžiui baltarusiškose to meto oficiozuose. Lietuvišką „Tiesą“ galima vertinti kaip unikalų leidinį, kuriame pasistengta įgyvendinti visus žiniasklaidos psichologijos teorinius momentus.

Nagrinėjant karikatūras pastebime, jog jų pobūdis yra tampriai susijęs su tradicijomis, papročiais, galiojančiais vienoje ar kitoje kultūrinėje terpėje. A. Pizas pastebi kiekvienos tautos kultūrinio veikimo arealą. Danai jautėsi patogiai vaizduodami save per 25 cm, nuo amerikiečio nė neįtardami, jog amerikietis įpratęs laikytis nuo pašnekovo 46 cm. Egzistuoja taip vadinama amerikietiška poza – kai sudedama koja ant kojos suformuojant kampą. N. Smirnova aprašo daugybę atveju, kai skirtingai pristatomi ir interpretuojami anglų, rusų, japonų gestai¹¹⁰.

Nežinant istorinių aplinkybių sunku būtų buvę suprasti tokios aštrios propagandinės atakos į plačiąsias skaitytojų mases poreikį. Pirmiausia daugumas gyventojų buvo išsilavinę. Lietuva vis dar buvo pavojinga ir nepatikima. Partizaninį karą palaikė ir skatino tikėjimas, jog

¹¹⁰ Иванова Т. В. Психология восприятия комического – Самара, 2002, с. 9

greitu laiku čia pasirodys amerikiečiai. Bet koks informacijos slėpimas ar nutylėjimas tik skatintų bereikalingas kalbas, todėl nuspręsta aktyvinti savo kovą, iš vienos pusės pristatant amerikiečius kaip priešus. Iš kitos – tie priešai buvo juokingi ir silpni, tad potekstė aiški – jokios pagalbos iš ten nesitikėkite. Viską tai kūrė dailininkai lietuviai.

Kovo 20 d. Nr. 57 paskutiniame laikraščio „Zvezda“ puslapyje Baltarusijos rašytojai pasisako už Taikos šalininkų kongreso sušaukimą. „Už nuolatinę taiką tarp tautų, prieš karo kurstytojus“, skelbia antraštė¹¹¹. Lietuvių kalbaėjusiose laikraščiuose panašios informacijos užfiksuoti nepavyko.

Dažnas lietuviškų laikraščių bruožas – NATO aptarimas Antrojo Pasaulinio karo rezultatų kontekste. Čia daug tokių palyginimų ir karikatūrose ir straipsniuose (žr. *priedą nr.2*) Sovietinėje „Pravdoje“ ši mintis pareiškama tik vieną kartą ir tai netiesiogiai. Vykstant Pasauliniam taikos šalininkų kongresui ši pozicija yra pateikiama cituojamoje Fadejevo kalboje¹¹².

Šis skirtumas matomas jeigu pasitelktume karikatūrų pavyzdį. Pirmiausia karikatūros sudarydavo reikšminga informacijos dalį. Jos ne tik papildydavo tekstus, bet ir aiškiai atitiko pagrindinius propagandai keliamus reikalavimus:

1. mobilizavo neapykantą priešams;
2. stiprino draugystę su sąjungininkais.¹¹³

Žinoma, karikatūra apėmė žymiai platesnį diapozoną nei NATO kritika.

Jeigu straipsniuose būdavo pateikiami bent šie tokie faktai, karikatūrose nei įrodymai, nei argumentai jokios reikšmės neturėjo. Patraukliai apipavidalintas turinys, trumpas ir aiškūs šūkis, dažniausiai surimuotas, ryškus įsimenantis paveikslukas. Spaudoje, jos buvo reikalingos straipsniams papildyti, parodyti svarbiausią dienos įvykį.

Svarbiausias tarpkultūrinio bendravimo barjeras – kalba. Paišytas humoras yra be žodžių. Vaizduodamas vieną ar kitą individą karikatūristas pabrėžia labiausiai charakteringus jo bruožus, atmetas antraeilius dalykus, neesmines detales. Socialiai apkraudamas ir pripildydamas tai kas jam labiausiai būdinga ir tuo pačiu iškelia į viršūnę pagrindinį savo pajuokos tikslą. Tokiu būdu susidaro natūralumo, nepriekaištingumo išpūdis. Tikras menininkas pasiekia maksimalaus savo modeliu charakterio apnuoginimo, parodydamas dvasinį išjuokiamų žmonių pasaulį.

Dailininkas – karikatūristas L. Samoilovas pastebėjo, jog žmonės žiūrėdami į nuotrauką dažnai savo: „nepanašus“, tačiau kai tą patį žmogų nupiešia karikatūristas, išryškindamas jo

¹¹¹ За трывалы дэмакратычны мир паміж народамі, супраць падпалышчыкаў вайны! Письменники БССР адзінадушна падтрымліваюць прапанову аб скліканні сусветнага кангрэса прыхільнікаў міру, Звязда, 20 сакавіка, № 4, p. 4

¹¹² Šatilovas A. Pasaulinis taikos šalininkų kongresas// Tiesa – 1949, kovo 13d., Nr. 60, 4 p.

¹¹³ Vaišnys A. Profesionalioji žurnalistika – Vilnius, 1992, p. 56

esminius bruožus, tai tada tie patys žmonės plyšdami iš juoko sušunka: „koks panašus. Toks pat kaip gyvenime.“ Tik paviršutiniškai žvelgiant galima tvirtinti, jog karikatūra nerimtas dalykas¹¹⁴.

Karikatūros svarbą parodo ir tai, kad ji buvo priskiriama ne konkrečiam straipsniui, o visai laikraštyje vyraujančiai temai. Nagrinėjamuose laikraščiuose visos karikatūros susijusios su NATO buvo išimtinai lietuvių autorių. Čia figūravo tokių karikatūristų kaip V. Meškauskas ir B. Rumša, pavardės. Kai kuriose piešiniuose galima išvelgti bendrų bruožų su rusiškais, tačiau didžiąją dalimi, jie turėjo savo „nacionalinių bruožų“. Rusiškuose karikatūrose, konkretų įvaizdį yra įgijusios tik JAV – vyriškis, pagyvenusios moteriškės veidu, neretai su skarele ar skrybėle, kaip įvairiausių politinių įvykių dalyvis. Nekaltas veidas, dažnai prieštarauja klatingiems, antihumaniškiems personažo veiksams. Čia aiškus ir ruso (o gal tarybinio žmogaus?) kario, tėvynės gynėjo portretas, nutapytas pagal geriausius socialistinio realizmo kanonus – šviesiaplaukis garbanotų plaukų blondinas žydromis akimis. Netgi nesitiki, jog toks žmogus galėtų kariauti.

Pav. 2 Saugo jis žemę šventai nuo beprotiškų NATO planų.

Ypatinga praktinės socialinės psichologijos problema – tai žmonių poveikio efektyvumas. Jis nustatomas trim būdais – konkretus tikslas, tikslai ir uždaviniai. Svarbus elementas tai grupinės diskusijos ir asmeninis žaismas. Efektyvumas glūdi tame, jog vartotojas turi jausti pasitenkinimą¹¹⁵. Todėl lietuviškose karikatūrose daugiau konkretumo.

Yra nuolatinių personažų, šaržuojami ir konkretūs žmonės – pvz.: JAV gynybos sekretorius. Be vyriškio su skarele ar skrybėle, lietuviškose karikatūrose vyrauja Anglijos šaržas – Vinstonas Čerčilis, su cigara dantyse ir komiškais priedais, tokiais kaip katino uodega (žr. priedą Nr. 6). Ir nors jis jau nebebuvo Anglijos vadovu, tačiau jo antitarybinė veikla neabejotinai gėlė valdžios atstovams. Galbūt todėl ir buvo stengiamasi

žmonėms parodyti, kas gi per vienas, tas taip agresyviai pasisakantis prieš Tarybų Sąjungą.

Taigi, vizualinio poveikio priemonės buvo neatsiejama dalis, papildanti, o neretai suprantamai ir aiškiai parodanti vieno ar kito straipsnio, formuojančio neigiamą NATO įvaizdį,

¹¹⁴ Иванова Т. В. Психология восприятия комического – Самара, 2002, р. 30

¹¹⁵ Иванова Т. В. Психология восприятия комического – Самара, 2002, р. 93

Pav. 2: Кукрыниксы. Охраняет землю свято от безумных планов НАТО. Prieiga per internetą [žiūrėta 2008 02 25]: http://propagandist.narod.ru/plakaty/pixsmall/br_131.jpg.

pagrindinę mintį. Temiškaai jos atitikdavo straipsnių turinį, todėl atliekant tolimesnę tekstų analizę, bus pateiktos ryškiausiai tiriamą temą atitinkančių karikatūrų pavyzdžiai.

3. TOTALITARINIS MENAS

Karikatūros sudarė labai reikšmingą dienraščių informacijos dalį. Ši tendencija buvo būdinga visos valstybės propagandiniam aparatui. Skyriuje nagrinėjamos vizualinio poveikio priemonės, jų raida, priklausomybė nuo aukščiausių valstybės vadovų užgaidų ir socialistinio realizmo kaip meno rūšies reikalavimų. Tiriama kiek efektyviai jose buvo taikomi psichologiniai metodai, kuriais buvo stengiamasi paveikti viešąją nuomonę.

3. 1. VIZUALINIO POVEIKIO PRIEMONIŲ RAIDA RUSIJOJE IR SSRS

Karikatūros istorija Rusijoje ir SSRS, tai ne tik atskirų menininkų darbas, bet viso valstybėje vykusio socialinio ir politinio gyvenimo istorija. Aktuali mūsų darbui politinė karikatūra buvo neatsiejama publicistikos ir periodinės spaudos dalis¹¹⁶.

Humoras gali būti puolimo ginklas, kontakto užmezgimo ir informacijos perdavimo priemone, aukle, siekiančia įdiegti informaciją, priimančiam subjektui „amžinąsias tiesas“, dorovės normas, savotišku skydu, už kurio galima paslėpti savo požiūrį, nuomonę, būklę.

Tas kas pateikia per humorą informaciją, gali tikėtis, jog su ja susipažinę žmonės:

- a. Pagal nustatytą požiūrį pažins ir vertins pasaulį.
- b. Privers žmogų pajusti, jog egzistuoja skirtingi ryšiai tarp jo ir pasaulio.
- c. Sąlygos energijos antplūdį.
- d. Sustiprins jausmą, jog žmogus gali daugiau nei jam pačiam atrodo¹¹⁷.

Luisas Mamfordas apie idealią totalitarinę visuomenę yra pasakęs: „Tai struktūra, susidedanti iš gyvų, tačiau surambėjusių žmogaus dalių. Kiekvienas joje turi tam tikrą vietą, atlieką tam tikrą vaidmenį ir vykdo tam tikras užduotis. Visa tai leidžia nuolat kelti darbo našumą ir kurti šių didingų kolektyvinių organizacijų dizainą“. L. Mamfordo nuomone, tokių struktūrų „penas“ tai religijos mitai (senovėje) ir ideologiniai mitai (šiandiena), kurie leidžia sujungti į vieną visumą¹¹⁸.

Norint suprasti karikatūros kaip komunistinės ideologijos ginklą reiktų atkreipti dėmesį į 1917 – 22 metų įvykius Rusijoje. Tuomet bolševikai siekė paveikti visuomenę ypač aktyviau naudojo karikatūras, suprasdami jų svarbą, agituojant gyventojus, kurių didžioji dauguma buvo neraštingi. Nemaža dalimi „raudonųjų“ pergalę prieš „baltuosius“ nulėmė tai, kad viskas buvo

¹¹⁶ Магера Т. С. Текст политического плаката: лингвориторическое моделирование – Барнаул, 2005

¹¹⁷ Иванова Т. В. Психология восприятия комического – Самара, 2002, с. 30

¹¹⁸ Ленина С. В. Газета как форма межкультурного взаимодействия – Нижний Новгород, 2007, 43 с.

pateikiama žmonėms aiškia kalba, tuo metu, kai carinės administracijos atstovų poveikio priemonės išliko tradicinės apibrėžiamos trim žodžiai – Dievas, Tėvynė, Patvaldystė. Naujovės smelkėsi labai lėtai ir karikatūros dažniausiai buvo švelnių, pastelinių spalvų, nebūta vieningos veiklos strategijos ideologijos.

Šūkis „Dievas, Tėvynė, Patvaldystė“ buvo suformuotas XIX amžiaus pradžioje, o XX pradžioje visiškai pakito žmonių savimonė. Juk po 1861 metų baudžios panaikinimo, atsirado pagrindas privačiai iniciatyvai, materialių gerybių kaupimui ir turtinei diferenciacijai. Senosios tradicijos tapo neveiksmingos. Bolševikai tai puikiai suprato, pritaikę Karlo Markso idėjas, į pirmą vietą iškeldami materialinį, o ne dvasinį pamatą¹¹⁹.

Žinoma, negalima visiškai atmesti carinio paveldo sovietinėje karikatūroje. Iki 1917 metų revoliucijos Rusijoje buvo spausdinama nemažai karikatūrų, geriausios buvo surenkamos savaitraštyje „Naujasis Satirikonas“. To meto karikatūros lyginant su sovietinėmis buvo kitokio pobūdžio – kritikuodavo biurokratus, prisiplakėlius valdininkus, pagrindinius to meto politinius veikėjus¹²⁰, tačiau jų autoriai atrado save sovietinėje santvarkoje ir tame nėra nieko nuostabaus.

A. Bezansonas kalbėdamas apie Sovietų Sąjungą ir joje egzistuojantį režimą, teigė, jog tai „žodžių mitų, žodžių kaukių – logokratijos karalystė“¹²¹. Todėl žmonės turintys patirties kuriant iškreipta vaizdą buvo nepakeičiami nuo pat SSRS kaip valstybės susikūrimo. Bene kasmetinės krizės vertė, kaip Džordžo Orvello „Gyvulių ūkyje“ vaizdingomis priemonėmis aiškinti, jog „keturios kojos yra gerai, o dvi blogai“¹²².

1917 – 22 metų Pilietinio karo metu buvo kuriamos karikatūros, prieš besipriešinančius bolševikams caro Armijos likučius, puolančius lenkus, anglus ir prancūzus, vadinamus interventais. Jau įsitvirtinus valdžioje Stalinui, ketvirtajame XX amžiaus dešimtmetyje, karikatūromis buvo iliustruojamos „Tresto“ ir kitos sensacingos bylos, kai buvo skelbiama, jog užsienio specialistai bandė pakenkti industrializacijai gadindami įrenginius. Ypatingą impulsą karikatūros raidai SSRS suteikė Antrasis pasaulinis karas, kai kovai su vokiečiais buvo mobilizuoti visi šalies resursai. 1942 metais pasirodė ir pirmoji karikatūra nukreipta prieš vakarų valstybes, siekiant parodyti pastarųjų nenorą padėti kovoti su vokiečiais ir padėti rusams¹²³. Tai buvo savotiška treniruotė ideologinei kovai su būsimu priešu.

Dailininkams buvo suteikta veiksmų laisvė, be to jie laisvai galėjo tobulėti, nes jų karikatūros, išspausdintos laikraštyje, galėjo būti kritikuojamos. Fronte buvo platinami redakcijų

¹¹⁹ Fetscher I. Von Marx zu Sowjetideologie – Frankfurt, 1957, p. 13

¹²⁰ Народный художник СССР Ефимов Борис Ефимович (Москва). Prieiga per internetą [2007 04 21]: <http://www.virtyal.ru/efimov2.php>

¹²¹ Безансон А. "Интеллектуальные истоки ленинизма". Москва, 1998, p. 34

¹²² Джордж Оруэлл. Скотный двор. Prieiga per internetą [žiūrėta 2007 03 15]: <http://www.lib.ru/ORWELL/animalfarm.txt>

¹²³ Народный художник СССР Ефимов Борис Ефимович (Москва). Prieiga per internetą [2007 04 21]: <http://www.virtyal.ru/efimov2.php>

adresai, kuriais kariai galėdavo siųsti savo pageidavimus, patarimus ir pasiūlymus būsimoms karikatūroms paštyti¹²⁴.

Karo metu kultūros kontrolė nusilpo ir tai leido išplisti „degraduojančiai“ ir „antirevoliucinei“ kultūrai. Visa tai reikalavo dar didesnės organizacinio aparato centralizacijos.

Kaip pagrindinė rusiško charakterio vertybė iškeliamas patriotizmas, meilė tėvynei ir ištikimybė valstybei.

Kaip pagrindinė misija iškeliamas įrodymas prioriteto visose meno, kultūros, mokslo ir technikos srityse. Rusijos menas nuo Ivano Rūsčiojo laikų yra apdovanojamas tautinio savitumo bruožais, tai suteikia jam neišvengiama privalumą visų kitų menų atžvilgiu.

Panašioms nuotaikoms įtakos turėjo „geležinė uždanga“ ir bent kokios informacijos iš užsienio likvidacija išskyrus „revoliucines“ ir „progresyvias“ idėjas, bet ir tai tik vienetai. Ypatingai yra iškeliamas XIX amžius, kuris totalitariniu ideologijų akyse galutinai išlaisvino meną, kultūrą, grafiką nuo visų pašalinių dalykų. XIX amžius prabilo visiems suprantama realizmo kalba apie tokius pat suvokiamus realistiškus dalykus.

Su XIX amžiumi siejama ir dar viena totalitarinės estetikos fundamentinė dogma. Įtvirtinama ypatinga kūrėjo vietą visuomeniniame gyvenime. Menininkas tai mokytojas, jo gebėjimai kurti ir griauti valstybės pamatus. Ši koncepcija iš XIX amžiaus atkeliavo kaip priemonė skirta masėms paveikti¹²⁵.

Šitaip atgaivintos carinės Rusijos laikais gyvavusios idėjos buvo aktyviai plėtojamoms ir pasiekė savo apogėjų 1949 metais. 1947 metų badas ir pokario skurdas, kėlė gyventojų nepasitenkinimą ir šis pasitenkinimas turėjo būti į kažką nukreiptas. Pagrindinis karo metų priešas – vokiečiai, pakeitė savo išvaizdą. Prieškaryje linksnuojami šnipai, įtakos agentai, interventais – taip pat jau nebegalėjo, taip paveikti gyventojų. Fašistai sumušti, bet jų idėjos gyvos, joms remiasi naujas priešas – JAV. Juos vaizduodavo ne viena laikraščiuose nupaišyta karikatūra (žr. *priedą Nr.8*).

Todėl ypatingas dėmesys buvo skiriamas kovai su „keliaklupsčiovimu prieš pūvančią buržuazinę Vakarų kultūrą“¹²⁶. Spauldoje šiam periodui labiau būdingas ne meniškumas, o atviras režimo garbinimas. Be visiškai naujos socializmo pastatymo vienoje valstybėje idėjos, „sovietinis patriotizmas“ buvo prilygintas „didžiarusiškajam nacionalizmui“¹²⁷. Vėl atsigręžta į carinę tradiciją, juolab tam vėl buvo iš naujo sukurtas tvirtas pagrindas. Vis labiau ribojama individo laisvė sutapo su senos doktrinos „Maskva – Trečioji Roma“ atgaivinimu naujomis

¹²⁴ Народный художник СССР Ефимов Борис Ефимович (Москва). Prieiga per internetą [2007 04 21]:

<http://www.virtyal.ru/efimov2.php>

¹²⁵ Голомшток И. Н. Тоталитарное искусство – Москва, 1994, p. 167

¹²⁶ Literatūra 1940 – 1960/ sudarė Jonas Vosylius – Vilnius, 1992, p. 137

¹²⁷ Ten pat, p. 155

sąlygomis¹²⁸. Pagrindinis to meto rašančiųjų aspektas – kova, bandymas visur matyti priešą ar norą bendradarbiauti su juo. Bet koks literatūrinis kūrinys turėjo analizuoti būtent šį aspektą. 1949 metų NATO susikūrimas šiuo atžvilgiu buvo tikra dovana ideologinio fronto „kovotojams“.

Karikatūros kaip žanro suklestėjimas prasidėjo sovietiniu Rusijos istorijos periodu. Daugelis menininkų, pavyzdžiui D. Mooras, V. Deni, I. Maliutina, D. Efimovas savito originalaus stiliaus pagalba sukūrė tikrus propagandinio meno šedevrus¹.

1924 metais spalio mėnesį sovietinės spausdintinių leidinių gretas papildė žurnalas „Begemotas“. Jo koncepcija buvo pateikta viename pirmųjų šiame leidinyje pasirodžiusių straipsnių „Dalykinė begemoto diena“. Trumpas straipsnio turinys skamba daugmaž taip – į žurnalo redakciją, į svečius pas begemotą užsuka užsieniečiai (vakariečiai) – ponas Makdonaldas su draugais. Tarp jų ir redakcijos prasideda pokalbis:

„Begemotas – Ko atėjote?

- Suprantama ko, juk mes pirminiai satyros žurnalo veikėjai.
- Ir Jūs – staugia Begemotas – nuoširdžiai tikitės, jog aš savo eilutes skirsiu jums?
- Atleiskite – mekena Makdonaldas, - jei ne mums, tai kam gi dar?
- - o aš jums pasakysiu kam – riaumoja begemotas – namų valdytojui, valytojai, nepmanui, biurokratui [...] šuniui ir tam vietos skirsiu, bet jums... jums...
- Makdonaldas net žengė kelis žingsnius atgal.
- Jums nė vieno žodžio. Nė vienos eilutės. Nė taško. Sąžiningam tarybiniam žurnale Jums ne vieta, girdite? Geriau popui – girtuokliu vietos paliksiu. Negu jums ponams oberliokajams, skundikams, išdavikams, spekuliantams ir sukčiams. Lauk.
- Jie už stiklo. Kaip musės įkliuvo tarp langinių. Buvo rugpjūtis. Jos zvimbė, sėdo ant nosies, skraidė, krėtė maistą. Praeis lietingas rugsėjis, ateis spalvis ir jų nebeliks. Padvės. Toks jau tas spalvis. Tad ar verta rašyti apie tokias muses“¹²⁹.

Šis pokalbis atspindi iki Antrojo Pasaulinio karo SSRS vyravusią propagandos kryptį. Daugelis šalies gyventojų vis dar nepalaikė sovietinės santvarkos, todėl valdžios įtvirtinimui laikinai propaganda buvo nuspręsta nukreipti susidorojimui su vidaus „priešais“. Vidaus propagandos planus pakoregavo užsienio politikos pokyčiai, prasidėjęs 1939 metais Antrasis Pasaulinis karas ir 1941 metų Vokietijos invazija į Sovietų Sąjungą.

Antrojo pasaulinio karo metu ypač išpopuliarėjo „Kukryniksų“ susivienijimas. Nuostabu tandemą sudarė trys rusų dailininkai M. Kuprijanovas, P. Krylovas, N. Sokolovas susivieniję į Kukryniksų susivienijimą. Kiekvienam konkrečiam personažui jie kurė konkretų, nebūdingą

¹²⁸ Панарин И. Информационная война и геополитика – Москва, 2006, р. 114

¹²⁹ Страницы истории советской сатирической графики. «Бегемот» и «Бегемотик» / Авт.-сост. В. В. Шипов – Москва, 1990, р. 8 – 9

jokiam kitam portretą. „Kukryniksai pakėlė karikatūrą į aukštojo meno lygį“¹³⁰. Jis tapo pagrindine organizacija aprūpinusia visą Tarybų Sąjungą įvairiausiomis karikatūromis ir diktavusia pagrindines to meto karikatūrų madas. „Kukryniksų“ grupę tesudarė trys žmonės, tačiau jų sukurtus darbus pavyzdžiu laikė ir kaip šablonus naudojo kiti karikatūristai, tarp jų ir lietuviai.

Pirmąkart „Kukryniksų“ darbai buvo išspausdinti 1926 metais žurnale „Komsomolia“, 1947 metais jie tapo TSRS meno akademijos nariais už iliustracijas ir politines karikatūras jiems tris kartus buvo suteikta Stalino vardo premija¹³¹. Nuo 1933 metų jų darbai buvo reguliariai spausdinami „Tiesoje“. Kaip jau buvo minėta, karikatūros pirmiausia kurtos vidaus ir užsienio įvykių temomis.

„Kukryniksų“ atsiradimas reiškė kokybinius pokyčius TSRS propagandinėje politikoje. Įvyko staigus posūkis nuo „vidaus“ prie „išorės“ priešų. Pilietinis karas buvo seniai pasibaigęs, todėl išsitrynė iš žmonių ateities. Labiau aktualu tapo konstruoti realybę remiantys jaunesniais įvykiais – kova su užpuolikais. Iš principo esmė nepasikeitė – liko tie patys vidaus [riešai, „kenkėjai“, bet dabar jie buvo tapatinami su neseniai pasibaigusio karo metais išplitusiais šnipais, diversantais, o ne su anksčiau populiariais personažais – interventais ir baltųjų talkininkais, buožėmis.

Svarbu, jog pas „Kukryniksus“ nėra dviejų panašių darbų. Vieni ar kiti veikėjai visąlaik vaizduojami konkrečioje istorinėje situacijoje. Piešinukas kuriamas taip, kad būtų išlaikytas ryšis su auditorija¹³² tuo pat metu nevisada laikantis faktinio tikslumo. Vienoje karikatūroje nutapytame Arkties peizaže šmėsčiojo pingvinas – gyvūnas niekada ten negyvenęs. Dar didesnių netikslumų buvo daroma vaizduojant atskirus personažus. Italijos diktatoriui Musoliniui buvo prikabinta didžiulė barzda¹³³, nors šis niekada jos neturėjo, todėl jeigu ne paaiškinamasis tekstas, atpažinti Musolinį šiame barzdočiuje būtų buvę neįmanoma.

Pav. 3 „Kukryniksų“ susivienijimas išpopuliarėjo karo metais.

¹³⁰ Иванова Т. В. Психология восприятия комического – Самара, 2002, р. 30

¹³¹ Кукрыниксы. Prieiga per internetą [žiūrėta 2007 05 02]:

http://cray.onego.ru/~solvio/gostinaya/albom/kukryniksy/kukryniksy_bio.html

¹³² Цикл: XX век. Карикатура. [žiūrėta 2007 04 22]: <http://www.compuart.ru/Archive/CA/2003/4/12/>

¹³³ Народный художник СССР Ефимов Борис Ефимович (Москва). Prieiga per internetą [2007 04 21]:

<http://www.virtyal.ru/efimov2.php>

Pav. 3: Кукрыниксы. Беспощадно разгромим и уничтожим врага. Prieiga per internetą

<http://images.google.ru/imgres?imgurl=http://www.davno.ru/posters/collections/kukryniksy/img/poster-09>

Nuo karikatūros „Negailėstingai sutriuškims ir sunaikinsim priešą!“ prasidėjo labiau realistinis personažų vaizdavimo būdas. Frazė „žvėriškas fašizmas“ buvo pateikiama tiesiogiai. Nuo šiol tiek karo metais, tiek po karo visi vakarų politikai buvo vaizduojami turintys žvėriškų bruožų. Tai atsispindėjo ir lietuvių karikatūristų mene, vakariečius vaizduojančius katino uodegomis, kiaulės snukiais, o „savus“, t.y. rusus kaip įprastus žmones (*žr. priedą Nr. 7*). Tai buvo dar viena priemonė turinti paryškinti „savų“ ir „svetimų“ skirtumą ir parodyti, jog kapitalistinė ideologija yra žvėriška, o socialistinė – žmogiška.

Neretai tarybinė liaudis įvykių esmę sužinodavo tiesiogiai iš savo vado. Šie principai buvo brandinami aukščiausiuose partinio aparato sluoksniuose buvo pateikiami išrinktajai meninei inteligentijai uždaruose posėdžiuose ir tik tuomet pasklisdavo spaudoje¹³⁴.

Totalitarinis vieno žmogaus valdymas darė įtaką karikatūristų darbui. Ypatingais momentais Stalinas, tuometinis SSRS vadovas, asmeniškai redaguodavo karikatūras prieš joms pasirodant spaudoje¹³⁵. Taip buvo nutikę su žymiu karikatūristu Borisu Efimovu. Nors kontrolė drauge teigdavo ir tam tikrų privilegijų. Kolektyvas ar atskiras žmogus buvo nuolat informuojamas apie partijos sprendimus, politikos pasikeitimus. „Pravdos“ redaktorius buvo centro komiteto bei Agitacijos ir Propagandos skyriaus narys. Ruošiant kiekvieną numerį, trečią valandą po pietų kasdien rinkdavosi redaktorių taryba ir kruopščiai aptarinėdavo straipsnius, tik po to laikraštis buvo spausdinamas. Karikatūristai vykdavo į faktinės tuometinės vyriausybės – CK (Centrinio komiteto) posėdžius, kur tuoj pat turėdavo fiksuoti svarbiausius diskusijų ar sprendimų momentus¹³⁶. Analogiška sistema buvo sukurta ir Lietuvoje. Tokia parama sąlygojo tai, jog karikatūros menas TSRS pasiekė aukštą lygį, jau vėlesniu laikotarpiu, 8 – 9 dešimtmetyje tarybiniai karikatūristai dalyvaudavo tarptautinėse parodose ir netgi pelnydavo apdovanojimų.¹³⁷

Šiandieninėje Rusijoje kaip ir ankščiau vyrauja politinė ir buitinė karikatūra. Politinė dar skirstoma į „politinių lyderių“ ir „politinių įvykių“ vaizdavimą. Visiems jiems būdingas gilus psichologinis kūrinio turinys.

3.2. KARIKATŪRŲ PERSONAŽŲ TIPOLOGIJA SPAUDOJE

¹³⁴ Голомшток И. Н. Тоталитарное искусство – Москва, 1994, p. 105

¹³⁵ Народный художник СССР Ефимов Борис Ефимович (Москва). Prieiga per internetą [2007 04 21]: <http://www.virtyal.ru/efimov2.php>

¹³⁶ Markham J. W. Voices of the Red Giants: Communications in Russia and China – Ames (Iowa), 1967, 513 p.

¹³⁷ Текстовые категории лингвовизуального феномена карикатуры. Prieiga per internetą [žiūrėta 2007 05 02]: <http://inf.ysspu.yar.ru/4h/s7/6list.htm>

Sovietinėje periodinėje spaudoje vienu ar kitu karikatūrų personažų pasirodymas nebuvo atsitiktinis. Jie buvo kuriami pagal tam tikrus modelius. Kaip ir bent kurioje kitoje srityje čia egzistavo tvarka, be kurios kultų chaosas. Tvarka savo ruožtu buvo kuriama visai nepanaši ir nebūdinga vakarietiškam tvarkos supratimui.

Lenkų estetikas B. Dzemiokas išskyrė šešis generalinius komiško modelius:

a. Neigiamos objekto savybės išjuokimo teorija ir jos psichologinis variantas – subjekto viršumo išjuokiamo objekto atžvilgiu teorija (Aristotelis, T. Hobbsas). Kalbama apie tai, jog žmogus juokiasi tuomet, kai jaučia savo viršenybę kito žmogaus atžvilgiu. „Man gerai (linksma) tuomet, kai kažkam kitam bloga.

b. Degradacijos teorija (A. Benas A. Sternas). Pagrindinė mintis, jog juokiamasi iš silpno ir kvailo. Kuo labiau degraduoja objektas, tuo jis labiau išjuokiamas. Juokas gali būti reiškiantis galestį arba smerkiantis.

c. Kontrasto teorija (Žanas polis, I. Kantas, H. Spenseris). Juoko priežastis lūkesčių neišsipildymas (T. Lipssas, h. Hefdingas). Jos pagrindas – naujumo efektas. Netikėtas įvykių klostymasis, netikėtas žodžių žaismas, nestandartinė nuomonė, dažniausiai sukelianti nuostabą ir susižavėjimo reakciją – juoką.

d. Prieštaravimo teorija (A. Šopenhaueris, H. Hegelis, F. Fišeris, N. Černyševskis). Pasak tokio požiūrio atstovų, komizmas pasireiškia tuomet, kai jo sudedamosios dalis prieštarauja viena kitai ir tarsi slepia savyje potencialų konfliktą. O rimtas abiejų objektų požiūris vienas į kitą, sukelia juoką iš šalies.

e. Nukrypimo nuo normos teorija. (K. Grossas, E. Obueras). Turima omenyje tai, kad sukeltų juoko reakciją reikia pažeisti visuotinai priimtas normas, įstatymus, elgesio taisykles arba tiesiog paprastai neatitikti visuotinai priimtų standartų¹³⁸.

Iš visų išvardytų komiško modelių, kuriant sovietinę karikatūrą buvo naudojamas tik vienas. Vienos „teisingos“ krypties pasirinkimas buvo būdingas ne tik karikatūroms, bet visai meno sričiai ir visam šalies gyvenimui. Mene vyravo socialistinis realizmas ir viskas turėjo būti kuriama pagal jo kanonus. Karikatūroje išraiškos formos galėjo būti šiek tiek įvairesnės, tačiau pačios karikatūros modelis buvo vienas – satyra.

Satyra, kuri ir yra labiau būdinga apibūdinant sovietinę karikatūrą, tai – kraštutinė ir aukščiausia kritikos forma, paremta paneigimo teorija. Satyra užaštrina, neretai deformuoja išjuokiamą objektą ar jo veiksmus. Svarbiausia satyroje – komedijinė kritika įtvirtinanti idealus. M. M. Bachtinas satyra pasivadina „nesijuokiančiu juoku“.

Ironija slepia savyje už tariamai teigiamo vertinimo atrią pašaipą. Ironija giria tas savybes, kurias iš tikrųjų neigia, todėl slepia avyje dvigubą prasmę: tiesioginę ir užslėptą.

¹³⁸ Иванова Т. В. Психология восприятия комического – Самара, 2002, р. 9

Sarkazams tai aukštesnio lygio įtampa pasiekusi ironija kreipianti dėmesį į reiškinius keliančius grėsmę esamai santvarkai, visuomenei, valstybei¹³⁹.

Nuo pat pirmos NATO temai skirtos karikatūros „Paktai ir Darbai“ JAV vaizduojama kaip valstybė bandanti pajungti savo grobikiškiems, kariniams interesams kitas Vakarų valstybes. Neatsiejamas grobikiškų kėslų simbolis išlieka dolerio ženklas „\$“, vaizduojamos ant to personažo, kuris turi skaitytojui asocijuotis su JAV. Dar vienas neatsiejamas JAV atributas – koks nors rūbo elementas (kepurė ar liemenė) papuoštas JAV vėliavos spalvomis (*žr. priedą Nr. 1, 4*).

Kiti karikatūrų veikėjai pristatomi kaip paklusnus JAV vasalai. Paklusnumui paryškinti naudojama grafinė priemonė – amerikietis visą laiką keliskart didesnis negu kitų Vakarų valstybių atstovai. Pastarieji atlieka „techninį darbą“ – neša patranką, laiko amerikietį, kuris palankumą užkariauja pinigais ir jėga. (*žr. priedą Nr. 3*)

Vakariečiu simbolis karikatūroje – mažas storas žmogeliukas, darantis komiškai staigų judesį ir būtinai su cigaru dantyse. Visa tai labai primena Čerčilį ir galbūt jis pasirinktas kaip Anglijos prototipas, nes Anglija tuo metu buvo stipriausia JAV sąjungininkė Europoje. Patvirtindamas šį faktą, personažas Čerčilio veidu, yra piktas, padeda amerikiečiui ir neaišku kam panaudos rankoje laikomą fakelą – cigarui prisidegti ar parakui padegti (*žr. priedą Nr. 1*).

Pagrindinė priešprieša karikatūrose kuriama tarp kapitalizmo ir socializmo. Pastarosios ideologijos atstovai buvo labai retai vaizduojami iliustracijose. Jie visada buvo galva aukščiau už kapitalistus, išlaikantys ramų toną, smerkiantį žvilgsnį ir svarbiausią – žmogišką veidą (*žr. priedą Nr. 6*). Tai visiška priešingybė kapitalistams, kuriems buvo suteikiama nemažai žvėriškų savybių – perkreiptas veidas, varvančios seilės, iltys, pasišiaušusi katino uodega, kiaulės ausys. Peršama mintys, jog tai žvėrys apsimetantys žmonėmis, tačiau nesugebantys nuslėpti savo tikrosios prigimties ir netgi taikiai sugyventi tarpusavyje – socializmo šalininkų ramybė juos trikdo ir jie rieiasi tarpusavyje. Čia pat į karikatūrą įkomponuota straipsnio dalis „pasaulinis taikos šalininkų kongresas sukėlė pasiutimo priepuolį karo kurstytojų tarpe“ – grafiškai atskiria viršuje esančius „taikos šalininkus“ ir apačioje susirinkusius „karo kurstytojus“ (*žr. priedą Nr. 6*).

Karikatūrose vis dar figūruoja vokiečiai – sužaloti, sugipsuotomis kojomis ir rankomis – jie labiau sudaro foną iliustracijai ir demonstruoja koks likimas laukia amerikiečių, bandančių kartoti Hitlerio avantiūrą (*žr. priedą Nr. 8*).

Papildomas būdas, kurio unikalumas siejamas su charakteringu ypatumu neverbalaus komiško – geometrinio kodavimo, t.y. geometrinių taisyklių taikymas arba jų pažeidinėjimas.

¹³⁹ Иванова Т. В. Психология восприятия комического – Самара, 2002, р. 16

(dydžių neatitikimas, proporcijos, erdvė)¹⁴⁰. Todėl visi dalyviai arba perdėm ploni, arba atvirksčiai stori. JAV vaizduojantis vyriškis visada kelis kart didesnis už savo sąjungininkus. Šiek tiek mažesnis D. Britanijos atstovas ir jau visai mikroskopiniai kitų valstybių atstovai.

Proporcijų laikomasi tik paišant tarybinį žmogų, bet jis vis tiek atsiduria aukščiau visų kitų – arba stovi ant pakylėjimo, tribūnoje arba grafiškai atskirtas nuo vakariečių, atsidurdamas tarsi už zoologijos sodo tvoros. Jie ten kažkur apačioje, riejas tarpusavyje, o jis ramus, išlaikantis žmogiškąjį orumą. Fadejevo kalba Pasauliniame taikos šalininkų kongrese. (**žr. priedą Nr. 6**)

Likę personažai vaizduoja kitų vakarų valstybių atstovus. Pastarieji, tai prislėgti ginklavimosi naštos arba priversti pristatyti Atlanto pakta, kabėdami ant dolerinio kabliuko (**žr. priedus Nr. 1, 3**). Akivaizdu, jog jie visiškai priklausomi ir išnaudojami, todėl kad jų vyriausybės parsidavė už amerikiečių pinigus. Kaip šio fakto patvirtinimas straipsniuose yra skelbiama informacija apie nuolatinius įvairių organizacijų ir darbininkų protestus prieš savo vyriausybių sprendimą įstoti į NATO¹⁴¹.

„Tiesoje“ dirbęs dailininkas P. Meškauskas kūrė ir kitokio tipo iliustracijas. Tai taip vadinamosios daugiakadrinės karikatūros. Jų esminis bruožas tam tikro logiškumo egzistavimas, tam tikros tvarkos tarp atskirų piešinių egzistavimas, pažeidus kurią prarandama karikatūros logika¹⁴².

Šios trys daugiakadrinės karikatūros pasirodė gegužės 11, 12 ir 13 dienomis bei užbaigė „karikatūrinę NATO ataką“. Iliustracijų serija bendru pavadinimu „Atominių-dolerinių veikėjų galerija“. Tai tarsi visų ankstesnių karikatūrų apibendrinimas asmeniškai pristatant kiekvieną iš veikėjų, bandančių sugriauti taiką ir užvaldyti visą pasaulį. Tokiu būdu nuo bendrų abstrakčių žmogeliukų, primenančių tai Čerčilį, tai vidutinį statistinį JAV milijonierių, nuimama kaukė, parodant kas iš tikrųjų už jos slepiasi.

Tai labai konkretūs žmonės – žydas Baruchas, komiškas Hitlerio ir kareivio Šveiko mišinys – generolas Franko su svastikos formos pakabuku ant kaklo – jo poza taip pat vaizduoja komišką parengti žygiuoti anksčiau vokiečiams, o dabar amerikiečiams paliepus (**žr. pr. Nr. 9**). Kitos karikatūros iliustruoja ankstesnių „Tiesos“ straipsnių herojus, kuriems teko nemažai kritikos už NATO rėmimą ar dalyvavimą kuriant šią organizaciją. Tai Herstas, Kenonas ir Leonas Bliumas vadinami provokatoriais, žmogėdromis ir pastumdėliais. „Melagiui ir provokatoriui“ į ranką įduodama dolerio ženklo rykštė pakartojant minti, jog visas blogybes skatina amerikiečių finansai (**žr. pr. Nr. 10**).

¹⁴⁰ Иванова Т. В. Психология восприятия комического – Самара, 2002, p. 89

¹⁴¹ Romos darbo žmonės protestuoja prieš Italijos įjungimą į Šiaurės Atlanto pakta // Tiesa – 1949, Nr. 61, p. 4

¹⁴² Текстовые категории лингвовизуального феномена карикатуры. Priega per internetą [žiūrėta 2007 05 02]: <http://inf.ysspu.yar.ru/4h/s7/6list.htm>

Paskutinėje serijos „Atominių-dolerinių veikėjų galerija“ karikatūroje reikšmingiausias personažas – Čerčilis. Jis panašus į žmogeliuką iš ankstesnių karikatūrų, su tuo pačiu cigaru dantyse ir kaip rašoma po šaržu „1949 m. leidimo. Žiūr. 1919 m. Tas pats) (žr. pr. Nr. 11).

Vėlesnės, po gegužės 13 d., pasirodžiusios karikatūros labiau įvairavo, nebuvo tokio masinio ir konkretaus pobūdžio. Tai leidžia daryti išvadą, jog karikatūros nukreiptos prieš NATO nebuvo kažkoks išimtinis reiškinys tarybinėje spaudoje. Iliustracija kaip ginklas buvo pasitelkiama visada siekiant suformuoti visuomenėje tam tikrą nuomonę apie vieną ar kitą pasaulinės svarbos įvykį.

3.3. KARIKATŪRA KAIP PSICHOLOGINIO POVEIKIO ELEMENTAS

Chrestomatiniu pavyzdžiu karikatūrų gyvenime galėtų būti vadinamas D. Kennonas. JAV politinio planavimo departamento vadovas, karikatūrose ir straipsniuose jis buvo vaidinamas ne kaip kitaip kaip žmogėdra¹⁴³. Toks taiklus žodelis pažemindavo žmogų, kur kas labiau negu priešasčių paaiškinimas. O priešastys buvo tokios. Dar 1946 metų vasario mėnesį laikinas JAV reikalų tarybų Sąjungoje patikėtinis D. Kennonas atsakydamas JAV valstybės departamento užklausa nusiuntė į Vašingtoną slaptą pranešimą. Jame TSRS buvo apkaltinta agresyvių planų, nukreiptų prieš JAV kūrimu, kurių tikslas „sugriauti tradicinį gyvenimo būdą, likviduoti tarptautinę JAV įtaką pasaulyje, ir apsaugoti tarybų valdžią“¹⁴⁴.

Jau vėliau 1950 metais tas pats D. Kennonas atsistatydino protestuodamas prieš JAV ketinimus kurti vandenilinę bombą, bet tai nieko jau nedomino ir vargu ar pakeitė jo įvaizdį. Tai pavyzdys, įrodantis, kad įvaizdis yra nekintamas. Kinta tik herojai. Neigiamas herojus tokiu lieka visam laikui. Jeigu jis pakeičia savo nuomonę, jo vietą užima kitas neigiamas herojus. O šis jau nebeminimas. Kartą „susitepęs“ jau nebegalėdavo pakeisti savo įvaizdžio, tam laikraščio resursai tikrai nebuvo naudojami, nebent išimtiniais atvejais¹⁴⁵.

Veikdama tokiu būdu ši struktūra kūrė galingas armijas ir imperijas ir galėjo žlugti tik susidūrusi su dar galingesne sistema arba netekusi „maitinimo“ šaltinio. Totalitarinėje sistemoje žiniasklaida atliko tam tikrą perdirbimo mechanizmo funkcija, sausų ideologinių dogmų žaliavą paverčianti vaizdinių ir mitų produktais, skirtais visuomenei suvartoti. Žaliavos prigimtis neturi jokios reikšmės. Nesvarbu kas teikia pagrindą – fiureris ar visų tautų tėvas, rasių diskriminacijos teorija ar klasių kovos. Spaudoje pasirodančioms karikatūroms buvo nurodomas konkretus tikslas – sumenkinti žmonių akyse tuos, kuriuos šalies vadovybė nusprendė esant priešais¹⁴⁶.

¹⁴³ Italijos demokratinio jaunimo atsakymas į žmogėdrišką Kenono pasisakymą // Tiesa – 1949, Nr. 77, 3 p.

¹⁴⁴ Kissinger H. Diplomacija. – Vilnius, 2003, p. 352

¹⁴⁵ Истоки и причины "холодной войны". Prieiga per internetą [žiūrėta 2008 03 15]:

<http://www.library.by/shpargalka/belarus/006/593.htm>

¹⁴⁶ Голомшток И. Н. Тоталитарное искусство – Москва, 1994, p. 123

Tarybiniuose leidiniuose pasirodžiusios karikatūros dažniausiai nebuvo skiriamos taip vadinamajam „proto juokui“. Tai greičiau parodijos ir komizmo vaizdinys labiau negu bent koks kitas, veikiantis skaitytoją emociniame lygmenyje ir nereikalaujantis iš komiškų prieštaravimų šifravimo. Demonstruojamas personažų gyvenimas komiškuo kiate, sukelia tiesioginį juoką, kuris skaitytojui ateina pats¹⁴⁷.

Dar 1922 metų vasarį pasirodė „Revoliucinės Rusijos menininkų asociacija“ savo tikslu įvardijusi: „mūsų pilietinė pareiga žmonijai meniškai dokumentuoti didingiausią istorijos momentą jo revoliuciniame polėkyje. Mes pavaizduosime šiandieną: Raudonosios Armijos buitį, darbininkus, valstiečius, revoliucijos veikėjus ir darbo didvyrius. Mes parodysime tikrąjį įvykių paveikslą, o ne abstrakčius pamąstymus, diskredituojančius mūsų revoliuciją pasaulinio proletariato akyse“¹⁴⁸. Šio pažado nepaisant vykstančių ideologinių pokyčių buvo laikomasi visuomet. Tiek prieš Antrąjį Pasaulinį karą, tiek po jo.

Tačiau netgi neigiami personažai buvo vaizduojami nevisiškai atitiko socialistinio realizmo kanonus. Katino uodegos Vinstonas Čerčilis ar vyriškis su žvaigždėta skrybėlė ilčių realiame gyvenime neturėjo. Tačiau žmonėms pripratintiems prie socialistinio realizmo kanonų viskas tai turėjo atrodyti kai tikrovė. 1919 metais prasidėjusi kova dėl meno, kaip priemonės tinkamos „žmonių sieloms žvejoti“, davė savo rezultatus. Į karikatūras kaip ir į paveikslus buvo žiūrima ne tik komiškai, bet ir rimtai, jie pirmiausia identifikuoti su politika¹⁴⁹.

Dailininkas neverbališkai aprašo žmonių elgesį, naudodamas būdus, analogiškus neverbalinio elgesio atpažinimo būdams. Pasąmonėje žmonėms susidarydavo įspūdis, kad ten anapus sienos politikai yra tokie kokius juos vaizduoja karikatūros, bent jau jei ne išoriškai, tai savo veiksmis.

Karikatūros, tai tos pačios parodijos tik vaizdinės. Karikatūros gali atsirasti satyrinio ar humoristinio požiūrio į objektą pagrindu. Karikatūra tai satyriškai užaštrintas šaržas. Grotestas tai intensyvus komiškas hiperbolizavimas ir užaštrinimas, suteikiantis objektui fantastinį charakterį ir santykinumą, kur satyra jungiasi su fantastika, pažeisdama tiesos ribas.

Psichologinis tokių prieštaravimų aiškinimas gali būti įvairus: žmogaus bruožų atskleidimas, jo emocinės būklės vaizdavimas, emocinė būklė, tarpasmeninio bendravimo aksiomos ir pan. Komizmą tokiais atvejais sukeldavo: privedimas prie absurdo, hiperbolizavimas (arba atvirščiai menkinimas), nuolatinis kartojimas ir naujų žodžių sukūrimo menas¹⁵⁰.

¹⁴⁷ Иванова Т. В. Психология восприятия комического – Самара, 2002, р. 16

¹⁴⁸ Голомшток И. Н. Тоталитарное искусство – Москва, 1994, р. 127

¹⁴⁹ Голомшток И. Н. Тоталитарное искусство – Москва, 1994, р. 127

¹⁵⁰ Иванова Т. В. Психология восприятия комического – Самара, 2002, р. 89

Paišyta humorą galima vertinti kaip neverbalinio elgesio fiksavimo formą. Paišytas humoras (kaip neverbalinis kominis) tai tam tikra iliustracija pagrindinių neverbalinio elgesio išreiškimo būdas.

a. Empatija. Karikatūra turi perduoti jausmus, kuriuos tapomiems pajuokos objektams jaučia dailininkas.

b. Imitavimas. Komiškas gestų, pozų, mimikos vaizdavimas – „imitavimas kvadratu“, slepiantis savyje sąmoningą hiperbolizavimą ir pagrindinio aspekto užaštrinimą.

c. Projektija. Teigiama karikatūra, draugiškas šaržas, parodantis pagrindinius personažo charakterio bruožus.

d. Situacijos analizė. Dailininkas „analizuoja“ situaciją grafinėmis priemonėmis, derindamas nesuderinamus realiame gyvenime dalykus, užkabindamas įvairias socialines temas, suteikdamas neribotas galimybes lyginti įvairius „problemos matymo“ požiūrius.

Draugiški šaržai NATO atžvilgiu dėl išankstinio nusistatymo žinoma nebuvo tapomi, tačiau visi kiti

Socialistinio realizmo principų įgyvendinimas turėjo atvesti prie aukščiausiojo kultūros išsivystymo laipsnio. Vilties sala ir progreso bastionas iš visų pusių buvo supamas marazmo jūra ir degradavimu. Natūralu, jog ši situacija leido reikalauti iš menininko skirti visas jėgas neteisingųjų baudimui. Kadangi didingas tikslas pateisina visas jo siekimo priemones. Tikslas tai Naujo žmogaus sukūrimas, nepaisant to, jog ši pozicija socializme nebuvo taip gerai pastebima kaip fašizmo ideologijoje¹⁵¹.

Karikatūroje kaip tai bebūtų keista atsiskleidė ir pagrindinis tarybinės kultūros tendencijos, geriausi jos pasiekimai.

¹⁵¹ Голомшток И. Н. Тоталитарное искусство – Москва, 1994, p. 132

IŠVADOS

Magistro baigiamasis darbas „NATO įvaizdis sovietiniuose dienraščiuose „Pravda“ ir „Tiesa“ 1949 metais“ skirtas aktualiai totalitarinės žiniasklaidos naudojimo konkrečiu atveju nagrinėti. Tyrimo metu buvo nagrinėjami būdai, kuriais sovietinė žiniasklaida stengėsi formuoti neigiamą NATO įvaizdį. Nepaisant to, kad totalitarinio režimo sąlygomis egzistuojanti žiniasklaida buvo išprausta į siaurus veiklos rėmus, kuriuose beveik nebuvo vietos meninei kūrybai, pastaroji vis tiek pasireikšdavo.

Pastarąjį faktą liudija keli darbe nagrinėti momentai. Atliekant tyrimą, pavyko nustatyti tik vieną faktą – NATO įvaizdis buvo neigiamas. To reikalavo šalies vadovybė ir į tai buvo nukreiptas viso valstybės aparato, kurio dalis buvo ir žiniasklaida, veikimas. Darbe taikytas lyginamosios analizės metodas leido nustatyti, kad laikraščiai – „Pravda“, „Tiesa“, „Zvezda“ ir kt. jiems pavestą užduotį vykdė skirtingai. Buvo taikomasi prie gyventojų mentaliteto, vietos sąlygų, kreipiamas dėmesys į auditorijos poveikius. Tai leido patvirtinti iškeltą hipotezę, kad neigiamo NATO įvaizdžio formavimas vyko gyventojų tarpe, o žiniasklaida buvo tik impulsas diskusijos ir neigiamo įvaizdžio formavimo pradžiai.

Nepaisant to, kad SSRS buvo atsitvėrusi nuo pasaulio „geležine uždanga“, daugelis joje vykstančių procesų buvo veikiami išorės. Tyrimas parodė, kad neigiamas NATO įvaizdis buvo formuojamas pasitelkiant visą tarptautinių įvykių spektrą. Į pirmąją vietą buvo iškeliami tie, kurie savo ideologiniu pagrindu prieštaravo karinei NATO organizacijai. Pirmiausia tai Taikos šalininkų kongresas.

Ypač didelės įtakos formuojamam NATO įvaizdžiui turėjo Antrasis Pasaulinis karas ir jo sovietinei ideologijai atnešti pokyčiai. Nugalėjusi Vokietiją SSRS pati persismelkė jos ideologija.

Atskirą vietą šioje propagandinėje kampanijoje užėmė karikatūros, šaržai. SSRS visuomenei, kuri nebuvo itin išsilavinusi, jie darė didelę įtaką. Pasitelkiant vaizdinę medžiagą, kuria buvo gausiai iliustruota „Tiesa“ ir kai kurie specializuoti leidiniai, praktiškai pritaikytos teorinės psichologijos žinios¹⁵². Taip buvo veikiami primityviausi žmonių jausmai.

¹⁵² Bilder und Macht im 20. Jahrhundert / [Hrsg.]: Stiftung Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. – Bielefeld: KerberBonn: Stiftung Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland, 2004, p. 22

SUMMARY

In the diplom work **"Image of NATO in the Soviet newspapers " Pravda" and "Tiesa" in 1949 year"** to research the problem the image of NATO in the Soviet periodic publications. The newspapers at that time being investigated presented the official position of the country, therefore in them the appeared materials nayboleje accurately reflected the tendencies predominated in the media of that time.

Work consists of three parts. In them not only to be carried out the means of NATO, which without somnekniya negative, but also to be carried out the detailed analysis of the means, with the aid of which was created this means. The second and third division are intended for bolleye of the detailed study of means the creation of the means of NATO.

In the first division "Cold War and totalitarian regimes" researchs general political and sociocultural situation. By itself is very important from an historical point of view of 1949. It is rich in events had a nesomnenoye effect not only on the course of further events in the USSR, but also in entire peace. All these events one way or another found their reflection in the press. Formation by NATO was only one of the set of the events of that period, but much attention was given to it disproportionately.

In this division is made the attempt to understand why by NATO as the military alliance of western powers, could not be predstavlenno in the positive key. The roots of opposition were located in the ideological difference of two systems

The second division is intended for the more detailed text analysis. To research the separate connected with NATO texts. Using the method of comparative analysis to show the difference between "Pravda" and "Tiesa".

In order to understand the overall level of the media of that time and to explaine some special features, for example, why in "Pravda" it is considerably less caricatures than in "tiyese", it was necessary to investigate some other newspapers of that time. Is prepared the short survey of the belorussian newspaper "Zvyazda". Short historical excursuies make it possible to give explain by a certain difference in the newspapers, one of which left in the Lithuanian language. In the Russian allowed "Pravda" tried to remain more solid, because its readers in essence were not only series inhabitants, but also more high ranking personas.

At the same time deficite of caricatures with the interest it were compensated by the special magazine "Crocodil". The not compulsorily educated, but patriotic disposed citizens could be its readers.

Thirds of part to research the means of visual action. Caricatures composed substantial part among them. This tendency was characteristic not only of newspapers, but also of entire

propaganda apparatus. The frequently depictive material of explain text, it replaced or compensated.

At the creation of caricatures worked the best artists, who received acknowledgement not only in Soviet Union, but also abroad. Illustrations they were created being based on predominated at that time dogmas of social realism. So here numerous elements of cartoon. Purpose of psychological methods - to humble enemy and to cause the positive reaction of the reader - laughter. Enemy to show as aggressive and insidious, but weak.

BIBLIOGRAFINIŲ NUORODŲ SĄRAŠAS

- Arendt H. Totalitarizmo ištakos – Vilnius, 2001, 487 p.
- Bilder und Macht im 20. Jahrhundert / [Hrsg.]: Stiftung Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. – Bielefeld: KerberBonn: Stiftung Haus der geschichte der Bundesrepublik Deutschland, 2004, 430 p.
- Danijos riksdage // Tiesa – 1949, kovo 29 d., Nr. 73.
- Faktai demaskuoja... // Komjaunimo tiesa – 1949, kovo 29d., Nr. 61.
- Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra // Held D., McGrew A., Goldblatt D. ir kt. – Vilnius, 2002, 540 p.
- Italijos darbo žmonės protestuoja prieš Italijos įtraukimą į Atlanto paką // Komjaunimo tiesa – 1949, kovo 13d., Nr. 53.
- Italijos demokratinio jaunimo atsakymas į žmogėdrišką Kenono pasisakymą // Tiesa – 1949, balandžio 2d., Nr. 77.
- Fetscher I. Von Marx zu Sowjetideologie – Frankfurt, 1957, 200 p.
- Kulesza W. - Mūsų laikų ideologijos. – Vilnius, 1998, 97 p.
- Literatūra 1940 – 1960/ sudarė Jonas Vosylius – Vilnius, 1992, 671 p.
- Markham J. W. Voices of the Red Giants: Communications in Russia and China – Ame (Iowa), 1967, 513 p.
- Paskelbtas Šiaurės Atlanto pakto tekstas // Komjaunimo tiesa – 1949, kovo 20d., Nr. 57.
- Prieš Šiaurės Atlanto paką // Komjaunimo tiesa – 1949, kovo 21d., Nr. 58.
- Ramiojo Vandenyno pakto klausimus // Komjaunimo tiesa – 1949, kovo 14d., Nr. 54.
- Romos darbo žmonės protestuoja prieš Italijos įjungimą į Šiaurės Atlanto paką // Tiesa – 1949, kovo 29 d., Nr. 61.
- Šatilovas A. Pasaulinis taikos šalininkų kongresas// Tiesa – 1949, kovo 13d., Nr. 60, 4 p.
- TSRS vyriausybės memorandumas apie Šiaurės Atlanto sutartį // Tiesa – 1949, balandžio 2d., Nr. 77.
- Ulfkotte U. Taip meluoja žurnalistai – Vilnius, 2003, 276 p.
- Užsienio šalių pažangioji visuomenė remia pasiūlymą sušaukti pasaulinį taikos šalininkų kongresą // Komjaunimo tiesa – 1949, kovo 20 d., Nr. 57.
- Už taiką ir tautų draugystę // Tiesa – 1949, balandžio 6d., Nr. 81.
- Vaišnys A. Profesionalioji žurnalistika – Vilnius, 1992, 60 p.
- „Važiukite namo, p. Čerčili, mes norime taikos!“ // Komjaunimo tiesa – 1949, kovo 29d., Nr. 61.
- Vokietijos komunistų partija apie Šiaurės Atlanto paką // Tiesa – 1949, kovo 22 d., Nr. 67.

Адказ І. В. Сталіна на тэлеграму Кінгсбэры Сміта, Звязда, 4 лютага, № 24.

Апубликаванне тэксту Паўночна-атлантычнага пакта, Звязда, 20 сакавіка, №57.

Безансон А. "Интеллектуальные истоки ленинизма". Москва, 1998. - 304 р.

Буллок А. Гитлер и Сталин: Жизнь и власть. Сравнительное жизнеописание – Смоленск, 1998, Т. 2, 688 р.

«В борьбе за мир женщины Франции не пощадят своих сил», Правда, 8 марта, № 67.

В зарубежных странах ширится движение за созыв Всемирного конгресса сторонников мира, Правда, 19 марта, № 78.

Викторов Я. Советские предложения о сокращении вооружений – удар по поджигателям войны, Правда, 11 марта, № 70.

Выступление Тольятти на пленуме ЦК Итальянской компартии, Правда, 1 апреля, № 91.

Газета «Де ваархейд» о секретных статьях Атлантического пакта, правда, 20 марта, № 79.

Голомшток И. Н. Тоталитарное искусство – Москва, 1994, 294 р.

Замежные водгуки на адказв І. В. Сталина генеральному еўрапейскаму дырэктару агенцтва «Інтэрнэйшнл Ньюз Сервіс» Кінгсбэры Сміту, Звязда, 5 лютага, № 25.

За прочный мир между народами, против поджигателей новой войны!, Правда, 15 марта, № 74.

За трывалы дэмакратычны мир паміж народами, супраць падпальшчыкаў вайны!
Письменники БССР адзінадушна падтрымліваюць прапанову аб скліканні сусветнага кангрэса прыхільнікаў міру, Звязда, 20 сакавіка, № 4.

Заявление Министерства Иностранных Дел СССР о Северо-атлантическом пакте Правда 29 января № 29.

Заява Міністэрства Замежных Спраў СССР аб Паўночна-атлантычным пакце, Звязда, 30 студзеня, № 21.

Журнал «Стейтист» об экономическом обзоре на 1949 г. английского правительства и об Атлантическом пакте, Правда, 1 апреля, № 91.

Шафаревич И. Истоки социализма, Нью-Йорк, 1969, 396 р.

Иванова Т. В. Психология восприятия комического – Самара, 2002, 142 р.

Иностранные отклики на ответы товарища И. В. Сталина на вопросы Кингсбери Сміта, Правда, 03 vasaris, № 34.

История СССР/ Под. ред. Н. Е. Артемова – Москва, 1982, Т. 2, 351 р.

Опубликование текста Северо-атлантического пакта Правда, 19 марта, № 78.

Павленко П. Манифест в защиту мира, Правда, 10 марта, № 69.

Павлов Г. Н. Оружия любимейшего род – Москва, 2002, 94 р.

Панарин И. Информационная война и геополитика – Москва, 2006, 560 р.

Почему США отклонили предложение о Пакте Мира? Правда 6 февраля, № 37.
Прохоров Д. П. Разведка от Сталина до Путина – Санкт-Петербург, 2005, 416 р.
Пучканев А. Черно-белый юмор – Гродно, 1996, 96 р.
Козев Н. Американские дипломаты без маски, правда, 1 марта, № 60.
Манифест Всемирного конгресса сторонников мира, Правда, 27 апреля, № 117.
Меморандум Правительства СССР о Северо-атлантическом договоре, Правда, 1 апреля, № 91.
Млечин Л. М. Смерть Сталина. Вождь и его соратники – Москва, 2003, 414 р.
Страницы истории советской сатирической графики. «Бегемот» и «Бегемотик» / Авт.-сост. В. В. Шипов – Москва, 1990, 78 р.
Магера Т. С. Текст политического плаката: лингвориторическое моделирование – Барнаул, 2005
Ленина С. В. Газета как форма межкультурного взаимодействия – Нижний Новгород, 2007, 43 р.
Текст Северо-атлантического пакта, Правда, 20 марта, № 79.
Ухудшение экономического положения Англии, Правда, 23 мая, № 143.

INFORMACIJOS ŠALTINIAI INTERNETE

Истоки и причины "холодной войны". Prieiga per internetą [žiūrėta 2008 03 15]:
<http://www.library.by/shpargalka/belarus/006/593.htm>
Текстовые категории лингвовизуального феномена карикатуры. Prieiga per internetą [žiūrėta 2007 05 02]: <http://inf.yzpu.yar.ru/4h/s7/6list.htm>
Народный художник СССР Ефимов Борис Ефимович (Москва). Prieiga per internetą [2007 04 21]: <http://www.virtyal.ru/efimov2.php>
М.В. Короткова Наглядность на уроке истории Статья шестая. Prieiga per internetą [žiūrėta 2007 04 22]: <http://66.102.9.104/search?q=cache:FQtHDFf3y-YJ:www.portal-slovo.ru/download/history/Kor6.pdf+%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D1%8B%2B1949&hl=ru&ct=clnk&cd=38&gl=ru>
Цикл: XX век. Карикатура. [žiūrėta 2007 04 22]:
<http://www.compuart.ru/Archive/CA/2003/4/12/>
Джордж Оруэлл. Скотный двор. Prieiga per internetą [žiūrėta 2007 03 15]:
<http://www.lib.ru/ORWELL/animalfarm.txt>
Плакат. Prieiga per internetą [žiūrėta 2007 04 22]:
<http://www.soros.karelia.ru/projects/1998/dmoskin/60/60.htm>

Кукрыниксы. Prieiga per internetą [žiūrėta 2007 05 02]:

http://cray.onego.ru/~solvio/gostinaya/albom/kukryniksy/kukryniksy_bio.html

Кукрыниксы. Беспощадно разгромим и уничтожим врага. Prieiga per internetą

<http://images.google.ru/imgres?imgurl=http://www.davno.ru/posters/collections/kukryniksy/img/poster-09>

Кукрыниксы. Кабальна Натовская сеть, в ней можно мигом облысеть. Prieiga per internetą

[žiūrėta 2008 02 25]: <http://www.davno.ru/posters/collections/kukryniksy/poster-03.html>

Кукрыниксы. Охраняет землю свято от безумных планов НАТО. Prieiga per internetą

[žiūrėta 2008 02 25]: http://propagandist.narod.ru/plakaty/pixsmall/br_131.jpg.

Развитие карикатуры в Советском союзе Prieiga per internetą {žiūrėta 2007 05 23}:

<http://inf.yvspu.yar.ru/4h/s7/2list.htm>

PRIEDAI

Priedas Nr. 1. Meškauskas V. Paktai ir darbai // Tiesa – 1949, kovo 31 d.

Priedas Nr. 2. Meškauskas V. Pirmtaku planų amerikoniškas variantas // Tiesa – 1949, balandžio 6 d.

Priedas Nr. 3. Meškauskas V. Lėktuvai ir lėktuvnešiai // Tiesa – 1949, balandžio 8 d.

Priedas Nr. 4. Meškauskas V. Sąjungininkai // Tiesa – 1949, balandžio 10 d.

Priedas Nr. 5. Meškauskas V. Pirmoji karinės psichozės auka // Tiesa – 1949, balandžio 14 d.

Priedas Nr.6. Meškauskas V. Paryžiuje ūktelejo, – Londone ir Vašingtone atsiliepė // Tiesa – 1949, balandžio 28 d.

Priedas Nr. 7. Meškauskas V. Milijonai prieš milijonus // Tiesa – 1949, gegužės 1 d.

Priedas Nr. 8. Meškauskas V. Pamokanti istorija // Tiesa – 1949, gegužės 7 d.

Priedas Nr. 9. Meškauskas V. Atominių-dolerinių veikėjų galerija (1) // Tiesa, gegužės 11 d.

Priedas Nr. 10. Meškauskas V. Atominių-dolerinių veikėjų galerija (2) // Tiesa, gegužės 12 d.

Priedas Nr. 11. Meškauskas V. Atominių-dolerinių veikėjų galerija (3) // Tiesa, gegužės 13 d.

Priedas Nr. 12. Кукрыниксы На равных началах // Правда, balandžio 26 d.

Priedas. Nr. 13. Кукрыниксы Оборона по-американски // Правда, balandžio 27 d.

Priedas Nr. 14. Кукрыниксы Клуб агрессоров // Правда, gegužės 1 d.

Priedas. Nr. 15. Кукрыниксы Два друга // Правда, gegužės 7 d.

